

F Â R Â B î ' N İ N
TABİAT İLMİNİN KÖKLERİ HAKKINDA
YÜKSEK MAKALELER KİTABI

YAYINLAYAN VE TÜRKÇEYE ÇEVİREN

Prof. NECATİ LUGAL

Doç. Dr. AYDIN SAYILI

Ö N S Ö Z

Aşağıda arapça metni ve türkçe tercümesi sunulan eserin adına kaynaklarımızda Fârâbî'ye atfolunan eserler arasında raslanmıyor. Fakat eserin zamanımıza intikal etmiş olan iki el yazması nüshasındaki kayıtlara nazaran bu eser Fârâbî'ye aittir. Burada sunulan metin, bu yazmalardan yalnız birine dayanmaktadır¹. Diğer nüshanın² tedariki maalesef mümkün olmamıştır. Aşağıdaki metne esas teşkil eden nüshanın bir mikrofilmini Türk Tarih Kurumu için temin etmek lutuf ve nezaketinde bulunan E. J. Brill müessesesine bu yardımdan dolayı minnetlerimizi sunarız.

Eserdeki fikirler, Fârâbî'nin *Mebâdî ârâ ehl el medîne el fâdıla* gibi kitaplarındaki fikirlerle, hususiyle teferruat bakımından bâriz farklar göstermektedir. Bununla beraber, meselâ *Fuşûş-ül-ğikem'e* çok daha büyük yakınlık gösterdiği görülmektedir. Eserin Fârâbî'nin ilk eserleri arasında bulunması ihtimali ileri sürülebilir ; bu takdirde, *Mağalât-ür-refî'a*, Fârâbî'nin fikir inkişafının tesbiti bakımından da büyük önem taşır³. Aşağıdaki metne esas teşkil eden yazmada eserin Fârâbî'ye ait olduğunu gösteren kaydın yazmaya bir çıkarma yapılarak biraz farklı bir mürekkep ve azçok değişik bir el yazısı ile ilâve edilmiş olduğu dikkati çekmektedir. Bu yazmada rastlanan bâzı ifadelerin elimizdeki yazmanın noksan olması ihtimalini hatıra getirecek bir mahiyet taşıdığını, ayrıca yazmada bâzı mükerrer kısımların bulunduğunu da burada kaydedelim⁴.

¹ Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur*, cilt 1, 1943, sa. 234.

² Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur*. Suppl. I, sa. 376.

³ Yukarıda, sa. 25-26 ya bakınız,

⁴ Meselâ Türkçe tercümede not 13 ve 18'e bakınız,

Eserdeki hadiselerin çoğunun başlıca hadis koleksiyonlarına alınmamış olduğu görülmektedir. Bu hadisler üzerinde yapılan araştırmalarda değerli yardımlarda bulunmuş olan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dogmatik İlimler Kürsüsü Profesörü Profesör Tayyib Okiç'e bu lutuflarından dolayı teşekkürlerimizi sunmakla zevk duyarız.

BİLGE İMAM EL FÂRÂBÎ'NİN¹
“TABİAT İLMİNİN KÖKLERİ HAKKINDA YÜKSEK
MAKALELER,, KİTABI

ESİRGEYEN VE YARLIGAYAN TANRININ ADI İLE BAŞLAR VE
ONDAN YARDIM DİLERİZ
HAMD, ÂLEMLERİN RABBİ OLAN TANRIYADIR. PEYGAMBERLERİN
EN ŞERİFİ EFENDİMİZ MUHAMMED'E, AİLESİ FERDLERİNE,
VE ESHABININ HEPSİNE RAHMET VE SELÂMET OLSUN.

2

[Birinci Bâb]²

BİRİNCİ MAKALE (AKIL HAKKINDA)³

Aşağıdaki hususlar malûmun olsun ve fena sıfatlatdan münezzehten olan yüce Tanrı sana doğru yolu göstereyin.

Akıl, ruh, ve nefis, fena sıfatlardan münezzehten olan yüce Tanrının insanın içine yerleştirmiş olduğu latif ve ruhânî üç ruhtur. Bunlar, aziz ve yüce Tanrının iradesi, kudreti, ve kuvveti ile insanı idare eder.

Funlardan birincisi olan akıl, şerefli bir nurdur. Ruhdan ve nefisten daha latiftir. Yüce Tanrının izniyle ileride beyan edileceği üzere, aklın menşei her şeyden kadim olan, ve Tanrının, kendi ekrem özünün nurundan, her şeyden önce yaratmış olduğu Kâmil Akıl'dır. Aklın fiilinin ve ruhaniyetinin sudûr yeri ve ruhaniyeti, bütün ruhların aslı ve Emir Âleminden sudûr eden vahiylerin kökü olan Ruh-ul-Emir'den, yani, bütün noksanlardan münezzehten olan yüce Tanrının Emr'indedir. Tanrının ilmi, kudreti, ve iradesinin masdarı ve Peygambere—Tanrının salât ve selâmı onun üzerine olsun—ilham olarak gelen ve Peygamberin ilham mahiyetinde konuşmasını sağlayan her şey bu Ruh-ul-Emir'dendir. Ruh-ul-Emir'den varid olan bu ilhamlar, Peygamber hakkında vahiy, başkaları hakkında sadece ilham olur.

¹ Bu yazmada eserin Fârâbî'ye ait olduğunu gösteren bu tek kayıt, bir çıkarma yapılarak başka bir mürekkep ve başka bir yazı ile ilâve edilmiştir.

² Bu başlık yazmada yok.

³ Bu başlık da yazmada yok. Fakat ilâve edilen her iki başlığın, eserin ayrıldığı kısımlara doğru olarak tekabül ettiği şüphesizdir.

Nitekim, yüce Tanrı, "Aynı suretle, Emir Âlemimizden sana da bir ruh⁴ vahyettik,,⁵ buyurmuştur. İşte bundan dolayı sünnete Kitab hükmü verilir. Çünkü sünnet, yüce Tanrının aşağıdaki sözünden anlaşıldığı üzere, meşru bir vahiydir : "O kendi hava ve hevesine göre bir şey söylemez. Onun söyledikleri, kendisine ilham olunan vahiyden başka bir şey değildir.,"⁶

- İşte akıl da, ilham mahiyetinde bir nur, ve nuranî bir ruhtur.
- 3 Akıl, Tanrının ilim, marifet, kudret, ve iradesine, aziz ve yüce Tanrıdan olan bu Ruh-ul-Emir yardımı ile mazhar olur. Tanrı bu aklı, kalpde sâkin olan ve bedeni harekete getiren hayvanî ruha sokar Akıl, bu nurlarla ve ilim ve irade vasıtasıyla ilk başta kalbde vâki olan bir hareket yardımıyla, hayvanî ruha, bu nurları ve ilim ile iradeyi akıtır. Kalb de iki kulağı ile bunları dinleyip ihtiva eder, ve bunun neticesi olarak, kalb, bu nurlarla ve ilim ve irade ile harekete gelir ve canlanır.

Ruh-ul-Emir, her şeyi bilen Tanrıdan olan ilham nurlarını, kalbe, Tanrı ilim ve iradesini kabul etme kabiliyetinden Tanrının kalbde yarattığı kabiliyet sırrı yardımı ile döker; kalb de bu nurlarla parlar, ve hareketsizlik ve sükûn karanlığından çıkarak ışıldıyan nurları, Tanrının ârif için bir ayna olarak yarattığı İlhamî Akılın nuru vasıtasıyla ışıklarını vücudun her tarafına saçar. Böylece kalb bu nurlarla damgalanır, ve kalbin nuru, Tanrının, iradesini özü yerine ikame ederek "Yerlerim ve göklerim beni alamadı, fakat mümin kulumun kalbi beni aldı,,⁷ buyurduğunda, kendi nefsinin

⁴ *Mevâkib*'e göre buradaki "ruh,, tan maksat, Kur'andır. Âyetin bundan sonra devam eden kısmında Kur'anın nur olarak vahiy ve irsal olduğu da ilâve edilmektedir. *Tibyân*'a göre ise, burada "ruh,,tan maksat, Cebrâil, "Emr,,in manâsı ise Kur'andır. [*Tefsiri Tibyân ve Tefsiri Mevâkib*, Mehmet Tahir ve Hasan Hilmi neşri. İstanbul 1318 H. . sa. 106 (*Mevâkib*), sa. 83 (*Tibyân*).]

⁵ Şûrâ Sûresi (sâre 42), âyet 52. Bu notlarda gösterilen sûre ve âyet sıra numaraları Kur'anın Flügel neşrine (Leipzig 1893) dayanmaktadır.

⁶ Necm Sûresi (sûre 53), âyet 3, 4.

⁷ Wensinck'den anlaşıldığına göre, "Kütüb-i Sitte,, de ve bunlardan sonra en itimada şâyân sayılan sekiz hadis koleksiyonunda bu hadise raslanmıyor (A. J. Wensinck, *A Handbook of Early Muhammedan Tradition*, Leiden 1927, arapça Muhammed Fuad Abdülbâki tercümesi : *Miftâh kunûz el sunne*, Kahire 1934). Fakat bâzı diğer eserlerde, bâzan az değişik bir şekilde veya şekillerde olmak üzere, böyle bir hadis rivayet edilmektedir. Şeybânî de bu hadisi yukarıdakine nazaran az değişik bir metinle zikrediyor ve sıhhatının şüpheli olduğunu söylüyor (İbn el

tavsif ettiği sıfatlarla parlar. Gerçekten, bu sözlerle, “mümin kulunun kalbi benim ilmimi, kudretimi, ve irademi aldı ; benim bu sıfatlarım kalbde mevcuttur,, mânası kastedilmektedir. Yüce Tanrı, “Allah kimin göğsünü İslâmı kabul için açtı ise, o, Allahından olan bir nurla nurlanmıştır,,⁸ sözü ile de yine bu hakikate işaret etmiştir.

Peygamber—Tanrının salât ve selâmı onun üzerine olsun—şöyle buyurmuştur : “Nur kalbe girince kalb inşirah eder ve açılır,,⁹ İnsana ilim, kudret, ve irade ilham eden akıl nuru, müminin kalbine Allahın, tevdi ettiği ilâhî nurdur. Yüce Tanrı, aşağıdaki ifadesiyle de yine bu hakikate dikkatimizi çekiyor :

“Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nuru, içinde kandil bulunan bir kandilliğin nuru gibidir,,—burada kandilin nuru, müminin yani Muhammed’in—Tanrının salât ve selâmı onun üzerine olsun—kalbindeki nur, kandilin içinde bulunduğu yer onun göğsü, kandil de akıl nurudur—“Kandil, bir kandil camı içindedir,,—yani, müminin kalbinde—“Sanki o, en nurlu yıldızlardan, yani en parlak gezegenlerden biridir,,—yani burada Tanrı, akıl, ilim, ve marifet nuru parladığı ve bunun üzerine kalb ışıldayıp bu nurla sıfatlandığı zaman, kalbi parlak bir yıldıza benzetmiştir.—Allahın buyurduğu gibi, “Bu kandil mübarek bir ağaç olan ve ne şarkî ve ne de garbî olmıyan bir zeytin ağacının yağı ile yakılır,,—buradaki ağaç, bütün noksanlardan münezzeh olan yüce Tanrının, mümin kulunun kalbine diktığı ilim ve marifet ağacıdır; Allahın, gereğince, hükmünü icra etmesiyle âdil olup zulüm yapmamasını intac eden hikmeti, sağa, sola, doğuya, ve batıya meyletmiyen bu ağaçta mevcuttur.—“Bu kandilin içindeki zeytin yağı, kendisine ateş dokunmasa bile, nerede ise ışık verir,,—burada zeytin yağından maksat, akıl nurunun aziz ve yüce Tanrıdan olan Ruh-ul-Emir’den istimdad ettiği ilim ve marifet nurudur; ve bu nurun maddesi, kandile dökülen ve kandilin ışık vermesini mümkün kılan zeytin yağı gibidir. İşte bu cihetten, nur, yine benzeri olan nur üzerine düşüyor; nitekim yüce Tanrı da şöyle buyuruyor: “Nur üzerine nur! Tanrı, nuruna dilediğini hidayet ettirir ve insanlar için böyle meseller getirir. Tanrı her şeyi bilir,,¹⁰

Deyba‘ el Şeybânî, *Kitâb temyîz el fayyib min el khabîth fî mâ yedûru ‘alâ elsine el nâs*, Kahire 1324 H. , sa, 184).

(Aşağıda, arapça metinde sa. 104 ve not o’da bakınız).

⁸ Zümer Sûresi (sûre 39), âyet 23.

⁹ Hadisle ilgili eserlerde böyle bir hadis hakkında bir kayda rastlanmamıştır.

¹⁰ Nur Sûresi (sûre 24), âyet 35.

Aklın sıfatları işte bunlardır. Tanrının yüce hikmetiyle, aklın nurları her tarafı kaplar, ve bu keyfiyet, aşağıdaki kudsi hadisin bir delilini teşkil eder : “Yüce Tanrı akli yaratınca ona, ‘bana doğru yönel’ dedi. Akıl da Tanrıya doğru yöneldi. Sonra tanrı, ‘dön’ dedi, akıl da döndü ; bunun üzerine Tanrı, ‘İzzetim ve celâlim üzerine yemin olsun ki seni yarattıklarım içinde benim için en sevgili olanına vereceğim’ dedi. ,”¹¹

- 5 İşte bu akıl | Peygamberin—Tanrının salât ve selâmı onun üzerine olsun—aklıdır. Çünkü onun Tanrıya dönmesi, aziz ve yüce Tanrıdan ilim ve marifet istimdat etmesi, geri dönmesi de, Tanrının ona tevdi ettiği ilim ve marifetle halka yardım etmesidir.

Aklın dimağda, yahut da vücudun kalbden gayri bir yerinde sâkin olduğunu zannedenler varsa da, yukarıda verilen tafsilât, aklın sâkin olduğu mahallin hakikatte kalb olduğunu söyleyenlerin sözlerinin doğruluğunu gösteren bir delili ihtiva ediyor.

Yüce Tanrının irade ettiği ilhamla, tıpkı bir insanın, meskeni olan evinden çıkması ve sonra tekrar evine dönmesi gibi, ilkin kalbden çıkan sonra da kalbe geri dönen akıl nurları, işte bu nurlardır.

Allah, Âlem-i Gayb’ının sırlarını herkesten daha iyi bilir ve bu hususlarda herkesten daha selâhiyetle hüküm verebilir.

İKİNCİ MAKALE (RUH HAKKINDA)

Ruha gelince, o, nefisten daha latif olan ve hayvanî bir mahiyet taşıyan bir ruhtur. Hayat ve hareket onun tabiatı iktizasıdır. Onun menşei ve fiilinin masdarı İlhamî Akıl, meskeni de kalbdır. Çünkü ruh, mutedil olan “Vasat,, tabiatındandır. Allah, akli ruha ilham için, evvelâ ruhu bedenine hayatına ve canlanmasına sebep kıldı, ve yukarıda zikrettiğimiz veçhile, ruhun üzerine yüce Tanrının sıfatlarından olan ilim, marifet, kudret ve irade nurlarını yağdırdı.

İşte bu suretle, bu irade, kalbe ruhtan, ruha akıldan, akla Ruh-ul-Emir’den, Ruh-ul-Emr’e aziz ve yüce olan Tanrıdan nurlarla gelir. Ruhun ruhaniyetinin masdarı, Ruh-ul-Emin’in mehbiti, yani

¹¹ Bu hadise de Wensinck’e esas teşkil eden on dört meşhur hadis koleksiyonundan hiçbirinde raslanmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber, mevzu olduğu anlaşılan bu hadis oldukça müteammimdir. Şeybânî’deki metni yukarıdakinden biraz farklıdır, Şeybânî bu hadisin mevzu olduğunda ittifak bulunduğunu söylüyor (Şeybânî, aynı eser, sa. 51). (Aşağıda arapça metinde, sa. 106 ve not 20’ye de bakınız.)

inecek yeridir. | Kur'anla, veya Kur'andan ayrı olarak zahiri vahiy 6
yolu ile hadis olarak Peygambere—Tanrının salât ve selâmı onun
üzerine olsun—gelen vahiylerin hepsi de Ruh-ul-Emin'dendir. Nitekim
yüce Tanrı şöyle buyurmuştur: “Sen inzar edicilerden olasın diye,
Ruh-ul-Emin, Kur'anla birlikte senin kalbine indi.,”¹⁸ İşte bu suretle
kalbe gelen Tanrı iradesi Peygamber için vahiy, başkaları için de,
vasıtalı bir şekilde olmak üzere, ilham olur.

Kalb hayvanî hayatın meskeni, ilâhî nurların kökü, ilhamî
hareketlerin menşei, ve rabbânî iradenin geldiği yer olduğundan,
ruh da yüce Tanrının kalbe gelen iradesinin hulûl mahalli olduğu
için, yüce Tanrı ruhu garizî hararetle kuvvetlendirdi, ve vücudun
hararet yardımıyla hazırlanması ve ruh garizî hararetle birlikte
bütün vücuda yayıldığı zaman bedenini onu kabul etmesi için, ruhu
garizî hararetle birlikte kalbe yerleştirdi. Ruh, aklın kendisine ilham
etmiş olduğu ilim ve irade ile yüklü olarak kalbe ve kalbin birbirine
girift olup soğuk ve rutubetli olan dimağa çıkan iki damarına gelir.
Bunun üzerine dimağ ısınır ve ruhu kabule hazır bir duruma girer.
Ruh da, nefsi kabul için hazırlanır ve ona hayat hareketini ve
Tanrının ilim ve iradesinden kendisinde mevcut olduğu kadarını
verir. Ruhun yalnız başına yaptığı bundan ibarettir. Ayrıca, nefisle
birlikte yaptığı işler de mevcuttur.

Bu hususları en iyi bilen, Tanrıdır.

ÜÇÜNCÜ MAKALE (NEFİS HAKKINDA)

Nefis latif ve hararetlidir. Nefsin harareti müfrittir. Çünkü,
önce söylendiği üzere,¹⁸ yüce Tanrı onu Kâmil Akıl'dan ilk ayrılan
“Âlâ Kısım,,dan halk etmiştir. Tanrı, bundan sonra, dimağın tabiatı 7
nefsin tesiriyle tadile uğrasın diye, nefsi vücuddaki en soğuk ve en
rutubetli uzuv olan dimağa yerleştirdi. Dimağ baştadır ve beş duyu
uzvunun evidir. Tanrı, dimağı duyuların ve nefsanî hareketlerin
kaynağı, ve insana gelen İlhamî İrade'nin masdarı olarak yarat-
mıştır. Nefsin ruhaniyetinin masdarı ise, Tanrının bâtin vahyinin
ruhu olan tâhir Ruh-ul-Kudûs'tür. Kur'anı kerim'le Peygamberin
—Tanrının salât ve selâmı onun üzerine olsun—kalbinin içine vahiy

¹⁸ Şûra Sûresi (sûre 26), âyet 193.

¹⁹ Yukarıdaki metinde şimdiki kadar böyle bir ifade ile karşılaşılmamıştır.
Bununla beraber, metinde bu noktaya daha sonra temas edilmektedir (sa. 97).

olarak gelen ilhâmlar da hep Ruh-ul-Kudüs'tendir. Bundan dolayı o, vahiylerini Cebrâil aleyhisselâm'dan işitmezden önce duyardı.

Nitekim yüce Tanrı şöyle buyurmuştur: "İmân edenleri şüphe ve tereddütten kurtarması için, ve müslümanlara hidayet ve tebşir olarak, Ruh-ul-Kudüs'ün Kur'anı Tanrından sıdk ile indirdiğini söyle.,¹⁴ Bundan dolayı Peygamber—Tanrının salât ve selâmı onun üzerine olsun—Cebrâil'den işitmezden önce, Kur'anı okurdu. Yüce Tanrı Peygamberi böyle yapmaktan menetti ve ona, ilân olunmak üzere aynı şeyleri Cebrâil aleyhisselâm vasıtasıyla kalbinin zâhir kulağı ile işitmedikçe, kalbinin bâtin kulağında Ruh-ul-Kudüs'ün vahiy ile hasıl olan ilhamları söylemekte ve haber vermekte leace etmemesini emretti; gerçekten, bu şekil, peygamberlik vazifesinin yapılması ve Tanrının ona peygamber olmak itibariyle vahyettiği şeyin vahiy olduğunun isbatı bakımından daha sağlam ve kuvvetli olur. Nitekim, yüce Tanrı şöyle buyurmuştur : "Vahiy sana iblağ edilmezden önce Kur'anı okumakta acele etme, ve 'Yarabbi, ilmimi arttır' de.,¹⁵

- 8 Nefsin filinin masdarı, aziz ve yüce Tanrıdan olan Ruh-ul-Emir'dendir. Nefis, hayat ruhu vasıtasıyla, yüce Tanrının peygamberlere tevdi ettiği şeylerin hepsi ile, duyular üzerinde tasarruf eder, ve yüce Tanrının onda yarattığı nefsânî irade ile harekete gelir. Nefsin bu iradesi, aziz ve yüce Tanrının iradesinden sudûr eder, ve Tanrı, hayır, şer, tâat, ve ma'siyetten hangisi ile nefsin iradesinin tecellisini takdir etmişse, nefsin iradesi de o suretle tecelli eder. Böyelce, yüce Tanrının ezeli ilminde kadiy molarak mevcut olan her ne ise, hükmü ve meşieti ile neyi meram etmişse, nefis de ona göre hareket eder, ve Tanrının ezeli hükmü Gayb âleminde Şahadet âlemine çıkar.

"Nefse ve onu tesviye eden Tanrıya yemin olsun ki Tanrı nefse fücûrunu ve takvâsını ilham etti.,¹⁶ âyetinin delâlet ettiği veçhile, hakikatte, nefse ilhamını veren, yüce Tanrıdır. Nefis, yüce Tanrının meşieti ve tedbiri ile hareket eden diğer mahlûklar gibi, yüce Tanrının kudret elinde müsahhar ve makhurdur. Tanrıya gelince, her şeyde, ilim, kudret, irade, ve kuvvet onundur; o bütün varlığın sahibidir ve her şeyde kaadirdir.¹⁷ Nefsin fiilinde de asıl odur.

¹⁴ Nahl Sûresi (sûre 16) . Âyet 104.

¹⁵ Tâhâ Sûresi (sûre 20) , Âyet 113.

¹⁶ Şems Sûresi (sûre 91) , Âyet 7, 8.

¹⁷ Mülk Sûresi (sûre 67) , Âyet 1.

Yüce Tanrı nefsi, ruh ile beden arasında vasıta olan bir kan olarak yarattı. Nefsin “esfel,, kısmı, bütün duyuların merkezi olan dimağa, “ulvî,, kısmı da ruha merbuttur. İşte bu cihetle, ekseriyetin fikrine nazaran, sâkin olan bedenle irtibatı dolayısıyla, nefis bâzı hallerde sâkin olur, bâzan da mütaharrik olur. Bu ikinci durum da, nefsin, ilkin, bedeni harekete getiren hayat ruhuna ulaşmak istemesi ile başlar, ve bu suretle hareketlilik meydana gelir.

Ruh ise, insanın ömrü boyunca nefis bâki kaldıkça, hayat sırrı 9 ile hareket halinde bulunmaktan geri kalmaz. Bundan dolayı ruh, nefsânî hissin, yani beş duyunun aksine olarak, uyku esnasında, bedenden ayrılmaz, yani faaliyetten kalmaz. Çünkü nefis, uyku esnasında vücuttaki buharları cezbedip kalbe toplar. Sonra da onları kalbin içindeki “cevf,,ten alıp dimağa götürür. İleride, insan vücudunun terkibinden bahsolunurken zikredileceği üzere, asıl ve menşeleri kalbe hizmet eden dört mürekkep tabiat olması dolayısıyla bu buharların tabiatları mutedil olduğundan,¹⁸ nefse bunlar vekâlet ederler. Bunun üzerine nefsin müfârakati sebebiyle duyular fiillerini yerine getirmekten kalırlar. İşte bu, uyanıklık esnasındaki bedenî ve nefsânî hareketlerin meydana getirdiği yorgunluğu alarak dinlenmesini temin maksadiyle yüce Tanrının insan için yarattığı tabii uykudur.

Nefis kalbdeki “cevf,,e girince, üç ruh, yani akıl, ruh, ve nefis, kalbde birleşir, ve bu suretle kalbdeki ruhaniyet artar. Bundan dolayı, uykuda olan kimse, uykusunda bir takım şeyler görür, ve ruhaniyetinin çok olması ve kalbde toplanmış bulunması dolayısıyla, görülen bu rüyalar, vahiylerde olduğu gibi, hakikate tekabül eder; görülen rüya, vahiy de olabilir. Nitekim, Peygamber—Tanrının salât ve selâmı onun üzerine olsun—“Sâdık rüya, peygamberliğin kırk iki cüzünden biridir,¹⁹ buyurmuştur.

Uyku halinde nefsin kalbe cezbedilişinin delilleri, önce zikrettiğimiz gibi, ruhaniyetin çok oluşu, ve bundan başka, hararetin fazlalığıdır. Çünkü nefsin “cevf,,e girmesi, hararet artması ile müterafık olarak vuku bulur ki, bu hararet, yemeklerin uyku esnasında hazm edilmesini sağlar, ve bunun neticesi olarak, uykuda olan kimse

¹⁸ Aşağıdaki metinde bu hususta sarîh tafsilâta raslanmıyorsa da, bu mesele ile uzaktan ilgili bâzı ifadelerle karşılaşıldığı düşünülebilir (sa. 98 ve devamı). (Not 36 ve takibeden notlar).

¹⁹ Wensinck, sa. 61, arapça tercümesi, sa. 214.

- 10 uyandığı zaman kendisinde bir mide ferahlığı hisseder. Yine, yukarıdaki delillere ilâve olmak üzere, hareketin sükûna inkılâbı ve garizî hararetin “cevf,,te toplanması ile, vücudun dış kısmının soğukluğu artar ve uyku arzusu da bu suretle hasıl olur.

Şimdiye kadar zikrettiğimiz nefis fiillerinin hepsinde, nefsin ruhtan başka ve ayrı bir şey olduğunu söyleyenlerin iddiaları lehine, ve nefisle ruhun aynı şey olduğunu ileri sürenlerin ve ruhların hepsinin (yani akıl, ruh, ve nefis) bir olduğu düşüncesinde birleşenlerin fikirlerinin aleyhine olmak üzere bir delil mevcuttur. Bu fikir, yani muhtelif üç ruhun bir ve aynı olduğu kanaati, ancak bunların sırf letafette birleşmeleri bakımından sahihtir. İşin doğrusu bizim söylediğimiz gibidir. Çünkü bunlar her cisimde ayrı olarak bulunurlar, yani ruhlar taaddüt eder (her şahısta ayrı ve müstakil olarak bulunur). Bundan başka, bizim sırasıyla, akıl, ruh, ve nefis olarak yaptığımız tefrikanın tekabül etmek üzere, ruhlar letafet bakımından da birbirlerinden farklıdır.

Bu üç ruhtan her birinin ayrı bir vazifesi vardır. Uyuyan insanın durumunda olduğu gibi bu ruhların hepsi birleşince, hararet çoğalır, ve ruhaniyet, bu üç ruhtan duyuların kökünü teşkil eden nefis ile mütenasip olmak üzere, kuvvet bulur; ve bunun üzerine, bunların fiilleri de kuvvet kazanır. Nefis cehlinin koyuluğundan akıl ilminin letafetine doğru ilerleme gösteren bir kimsenin arzettiği durum da böyledir. Bunun delili, Peygamberin—Tanrının salât ve selâmı onun üzerine olsun—vaziyetidir. Gerçekten, ruhaniyetinin toplu ve latif olduğu bir zamanda nefsi onu Kâmil Akla yönelmek için tahrik edince, o, şeytanını kendisinden uzaklaştırdı ve uyku halinde iken onun hisleri, ruhaniyetinin çok olmasından dolayı, tıpkı uyanıklık halinde olduğu gibi faaliyet gösterdi. Bundan dolayı Peygamber — Tanrının salât ve selâmı onun üzerine olsun — “Gözlerim uyur fakat kalbim uyumaz,,²⁰ buyurmuştur.

Ruhların çok ve mütaaddit olduğuna en kuvvetli delil, yüce Tanrının Kur’andaki şu sözüdür: “Allak nefisleri ölümleri sırasında, ölmeyenleri de uykuları esnasında infisale uğratar. Bunlardan üzerlerine ölüm kaza olunanları alakor, üzerlerine ölüm kaza olunmayanları da muayyen ecellerine kadar bırakır.,,²¹ Peygamber de—Allahın

²⁰ Wensinck, sa. 163, arapça tercümesi, sa. 449.

²¹ Zümer Süresi (sûre 39), âyet 43.

salât ve selâmi onun üzerine olsun— şöyle buyurmuştur: “Ruhlar ordular halinde askerler gibidir. Bunlardan birbirlerini tanıyanlar birbirleriyle uyuşup anlaşılır; birbirlerinden hoşlanmayanlar da ihtilâf halinde bulunurlar.,”²² **11**

Şimdi nefsin fiilinin aslı meselesine dönelim. Ruh ile beden arasında irtibat sağlayan bir vasıta olması dolayısıyla, nefis bedenle yakından münasebetlidir. Bu sebeple, onun bütün vücut üzerindeki tesiri ve bedeni istilâsı noksatsız bir şekilde olur. Yüce Tanrı nefse bir şey ilham etmek istediği zaman, bunu ilkin Ruh-ul-Emir vasıtasıyla akla ilham eder. Akıl da ruh vasıtasıyla bu ilhamı nefse intikal ettirir. Yüce tanrının iradesi bu ilhamlar zinciri vasıtasıyla nefse intikal edince nefis iradesini kullanır, ve bu irade ve ilham, nefsin evi ve beş duyunun mebdeî olan dimağdan sâdır olarak bütün vücudu istilâ eder. Bu suretle nefis, kendisine hayır ile şerden ne ilham edilmiş, ve tâat ile masiyetten ne takdir olunmuşsa onu iktisabeder. Çünkü nefsin bütün amelleri, aslında mahlûktur. Nitekim yüce Tanrı, “Allah sizi de, yaptıklarınızı da yarattı.,”²³ buyurmuştur.

Demek nefsin amelleri yüce Tanrının yarattığı şeylerdir ve onun ezeli ilminde kadiymdir. Nefis fiilinin hâdis olması, Tanrı iradesinden sonra, nefsin kendi iradesiyle olur. Bu amel Tanrı hikmetinin, mülkünün sevk ve idaresinin, ve ilmi ile kudretinin Divanında ezelden kayıt ve tescil olunmuştur.

Nefsin maddesi ruhdan, ruhun maddesi akıldan, aklın maddesi Ruh-ul-Emir'den, Ruh-ul-Emir'in maddesi de aziz ve celil olan Tanrıdandır.²⁴ Bütün bunlar kâin olan hali ile, bedene inzımam eder. Çünkü beden nefse, nefis ruha, yani hayvanî ruha, ruh da ruhun ilhamının ruhu olan akla, akıl ise, Tanrının ruhundan olan Ruh-ul-Emr'e muttasıldır. Tanrı, kendi ilim, kudret, ve iradesinden kendi varlığında ne varsa, onları bedende tecelli ettirmiştir. **12**

Kâinattaki bütün mevcutlar, Tanrının, kendi varlığına, marifetine ilmîne, kudretine, ve iradesine delil göstermek için meydana getirmiş olduğu Tanrı hikmetleri ve sanatıdır. Yani, yüce Tanrı, iradesini

²² Bu hadis başlıca hadis koleksiyonlarına alınmıştır (A. J. Wensinck, *Concordances et indices de la tradition musulmane*, Leiden 1906, cilt 1, sa. 385. Şeybânî de bu hadisin sahih olduğunu ve râvilerin bu hususta müttefik olduklarını söylüyor : sa. 21).

²³ Sâffât Sûresi (sûre 37), âyet 94.

²⁴ Arapça metindeki madde kelimesi burada aynen muhafaza edilmiştir.

özü makamına ikame etmiş, ve yarattığı mevcutların hepsinde bütün güzel sıfatlarıyla tecelli etmiştir. Tanrı kendi marifetine, yani bilinmesine, yalnız kendisi delil olmuştur. Nitekim yüce Tanrı şöyle buyurmuştur : “Ben bilinmiyen bir hazine idim. Mahlûkları halkettim ve onlara kendimi tanıttım. Böylece onlar beni benimle bildiler.,”²⁵

Tanrı, iradesiyle Ruh-ul-Emr’i, Ruh-ul-Emir akli, akıl hayat ruhunu, hayat ruhu nefsi, nefis de bedeni harekete getirir. Nefis bütün nefsanî fiilleriyle, ve Gayb ve Şahadet âleminin iradesinden sâdır olan iradesiyle bedene tasarruf eder, onu hükmü altında bulundurur. Bu saydığımız ruhlardan her biri, hem âkil hem mâkul, yani hem câmi ve hem de mecmû olan birer akıldır. Yani bu ruhlardan her biri, kendi dûnunda olanlara kendisinden sâdır olan şeyleri kendi nefsinde toplamak bakımından câmi, fevkinde bulunanlardan gelen şeyleri kendinde topladığı için de mecmûdur.

Nefis bedenin akli olduğu gibi, ruh da nefsin, akıl ruhun, Ruh-ul-Emir de aklın akıldır. Celâl sahibi yüce Tanrı, âkil bir akıldır. Yani âkil ve mâkul olan bütün akılları câmidir, ve bütün bu akılların sudûr mahallidir. Hepsinin ahvali ona tâbidir, ve rücu mahalleri ona, yani Tanrıyadır. Tanrı hakikatte onların hepsinin faili ve sâniidir.

13 Bütün bu akıllar yüce Tanrının kudret eli ile basılmış bir damga veya yazılmış bir yazıdır. | Gerçekten, “tabiat,, kelimesi “tabı,, kelimesinden müştaktır. “Tabı,,da, üzeri yazılı bir mührün kâğıt üzerindeki balmumunda bıraktığı iz demektir. “Tabiat,, kelimesinin “basılma,, ile ilgili bir kelime olmasında yüce Tanrının “Kün feyekûn,, sözüne⁵⁶ bir işaret mevcuttur. Manevî ve ruhanî olan bu şekil (“sûret,,) bu suretle, birbirlerine nisbetle tâbi’ ve müntabı olan bir varlık silsilesini takiben “Âlâ,, varlıktan “Esfel,, varlığa intikal eder. Bütün bu tâbi’ ve müntabılar iki taraflı olarak birbirlerine bağlıdır. Mühür basılıp da balmumuna temas edince matlup olan nakışın izi nasıl meydana gelirse, husule gelen bu şekil de, bütün tâbi’ ve müntabıların heyeti mecmuasının bir muhassalası, bir neticesidir.

²⁵ Bu hadisin de başlıca on dört hadis koleksiyonuna alınmadığı anlaşılıyor. Biraz değişik bir şekilde olmak üzere bir hadis olarak meşhur olmuş olan bu sözün Peygamberin sözü olmadığı hususunda Şeybânî’de bâzı tafsilât mevcuttur (Aynı eser, sa. 153). Arapça metinde not 53’e de bakınız.

²⁶ Bakara Sûresi (sûre 2), âyet 111 ; Âlu İmrân Sûresi (sûre 3), âyet 42, 52 ; İn’âm Sûresi (sûre 6), âyet 72 ; Nahl sûresi (sûre 16), âyet 42 ; Meryem Sûresi (sûre 19), âyet 36 ; Yâsîn Sûresi (sûre 36), âyet 82 ; Mümin Sûresi (sûre 40), âyet 70.

Tâbiin müntabıdan ayırt edilmesi ve temyizi, bu husus için lüzumlu bilgi ile ve bunları birbirlerinden ayıran özelliklerin müşahedesi ile mümkün olur. Varlıkların bázısından diğerlerine bir takım şeylerin böylece intikalinden anlaşılın mâna budur. Yüce Tanrının varlığından mahlûkların varlığına ilim, marifet, ve iradenin intikali ise, gözle görülen bir cismin ufak bir aynada müntabı olması gibidir. Meselâ böyle bir aynayı bir dağa karşı tutsan, dağ bütün cüzüleri ile bu aynanın içinde teecessüm eder. Dağın bütün sıfatları,²⁷ ayna ile ittisâli veya infisâli olmaksızın aynada hasıl olur. Dağ, sırf gözümün bu husustaki şâhidliği ile aynaya muttasıldır; fail ile mef'ulün his ile karşılıklı olarak birbirlerine bağlı olmaları gibi. Dağ aynadan tamamen ayrı ve münfasıldır. Çünkü bunların özleri birbirlerinden başka başkadır. Dağın aynaya ittisali, aynanın tabiatında dağın müntabı olan sıfatının görünmesinden ve arada akıl yardımıyla bir münasebet kurulmasından ibarettir.

Bu misâldeki ayna, aziz ve yüce Tanrıyı bilen ârifin kalbi gibidir. Çünkü onda aziz ve yüce Tanrının ilmi, marifeti, iradesi, tıpkı aynadaki hayal gibi hasıl ve müntabı olur. Aziz ve yüce Tanrı bu sıfatlarla kalbe tecelli eder, bunları kalbe nakşeder, ve kendi varlığından ârif insanın varlığına bu sıfatları nüfuz ettirerek yerleştirir; insan bu sıfatlara ademden varlığa geçerken sahip olur. 14

Yüce Tanrı eşyanın zuhurunu ve Gayb âleminde Şahadet âlemine intikalini irade ettiği zaman, nefse hayırlarını ve şerlerini de ilham etmiş,²⁸ ve nefsin iradesi, yüce Tanrının iradesiyle, ve ona verdiği matbu tabiatle harekete gelmiştir. Gayb âleminde kâin olan bu hayır ve şer, nefsin fiil ve hareketiyle zâhir olur.

Tabiat ilmi hakkında, burada, şimdiye kadar söylediklerimizle iktifa edeceğiz. Verdiğimiz bu malûmatı, bu kitabımızda zikretmek istediğimiz meseleler için esas olarak vermiş bulunuyoruz.

Tanrı, gerçek yolunda muvaffakiyet vericidir.

²⁷ Yazma metinde, "bütün sıfatları,, sözü yoktur. Orada, "ilmi ve marifeti,, denmektedir (Arapça metin, sa, 112-113) (not 59, 60).

²⁸ Sems Süresi (sûre 91) , âyet 8.

[İkinci Bâb]²⁹

TANRI'DAN KABULÜ DİLENEK DUA — Ey bana verdiği bilgi ile kendisini bildiğim ve verdiği sevgi ile sevdiğim Tanrı, her küllî olan şeyde bulunan sensin. Ben kendi aşk ev vecdimin yokluğuna şahit oldum ve onu sende gördüm. Aşk ve vecdinin ve kendi varlığımın hepsini ifna ettim; hakikatte bunların hepsi sensin.

15 Üç ilmin mertebelerinin (yani akıl, ruh, ve nefsin) öğrenilme tariki yukarıda tavsif ettiğimiz gibidir. Bütün gaybı tam mânasıyla bilen Tanrıya masiyetle hastalanmaya karşı kalpleri korumaya yarayan bu üç ilim, şeriat ve hakikat ilminde, ilim ile marifet ve müşahede mâcunundan mürekkep tiryâk-i ekber ve kibrit-i ahmerdir. Fakat bu hususları en iyi bilen, Tanrıdır. Tabiat ve mahlûklar ilminin heyeti umumiyesi de, başından sonuna kadar, esas itibarıyla bu iki ilmi tamamlıyan bir mahiyet arzeder.

Tanrı seni hidayete mazhar kılsın. Malûmun olsun ki bu bâb, tabiat ilminin aslını bilmekte değeri çok yüksek bir bâbdır. Bütün ilimlerin en faziletli olan şeriat ilmini bilmek için nasıl birinci bâb bir asıl ve temel olarak vazedildi ise, ilimlerin yine en yükseği ve en şerefli olan tabiat ilmi için de bu bâb asıl ve temel olarak vazolunmuştur.

Bu bâb iki bakımdan faydalıdır. Birincisi, yüce Tanrının marifetinin hakikatine delâlet eden kudretine, azametine, bedî sanatına ve yüce hikmetine dikkati çekmesi, ikincisi de, kitaptaki geri kalan bâbların temelini teşkil eden esasları ihtiva etmesidir. Çünkü kitabın geri kalan kısmının hepsini tabiat ilmine hasrettim ve bu kitapta yüksek ilimlerden bahsettim. Binaenaleyh, bahis mevzuu olan bu ilimlerin maksat ve gayelerine vâkıf olmak ve o parlak gayeye erişmek için, bu yazının muhtevasını teşkil eden bilgileri öğrenmeye haris ol.

Ben işte söze başlıyorum. Doğruya ulaşmak hususunda insana muvaffakiyet veren, Allahtır. Bil ki bütün mevcutlardan yüce olan Tanrı kevnlerden ve zamanlardan öncedir. Ezeliyette kadiymdir, varlıkta kendisi ile birlikte olan kendinden gayri bir şey yoktur. Kendi üzerine bir vücûbu tazammun etmeksizin, onun hikmeti, bedî sanatını meydana koymak suretiyle marifetine delil göstermek

²⁹ Arapça yazmada böyle bir başlık yoksa da, metindeki ifâdelerden, burada başlayan kısmın ikinci bâb olduğu anlaşılacaktır.

üzere Tanrının mahlûkları yaratmasını icabettirdi. Nitekim, yüce Tanrı, “Cinleri ve insanları ancak bana ibâdet etmeleri için yarattım,”³⁰ buyurmuştur ki, buradaki “ibâdet,, sözünden maksat, Tanrı hakkında marifet sahibi olmak ve onun bir olduğunu bilmektir.

Yüce Tanrı, “Ben bilinmeyen bir hazine idim. Mahlûkları yarattım ve onlara kendimi bildirdim. Onlar da beni benimle bildiler,, buyurmuştur.³¹ Tanrının ilk yarattığı şey, kerim yüzünün nurundan olan bir nurdur. Bu nur mutedildir. Ne hareketle ve ne de sükûnetle vasıflandırılmaz. O ne sıcaklıktır ve ne de soğuktur, ne rutubettir ve ne de kuruluştur, ne erkektir ve ne de dişidir. Tanrı bu nuru bütün mahlûkların aslı ve efendisi ve bütün mevcutları câmi bir heyulâ olarak yarattı, ve herşeyin aslını onda mündemic kıldı. Yüce Tanrının buyurduğu veçhile, Tanrının “Kün,, emrini vermesiyle bu nur yoktan varoldu. Ondan sonra da bütün eşya, Tanrının ilmi ile, onda mündemic kılındı. Eşya onda bilkuvve mevcuttur, ve Tanrının kevnî tedbiri ile, yani dünyayı yaratmaya mütecellik isteği ile bilfiil hale inkılâba istidatlı bir durumdadır.

Bu nur, Efendimiz Muhammed’in—Tanrının salât ve selâmu onun üzerine olsun—nuru olan Kâmil Akl’ın nurudur. Bütün nurlar, bütün mütefâzıl (yani yükselmek için yarışan) akıllar, ve bütün mahlûklar ondan neşet etmiştir. Bu hakikat, Câbir ibn Abdullah’ın—Tanrı ondan râzı olsun—rivayet ettiği aşağıdaki sahih hadisle sabittir.

Câbir, Peygamber’den—Tanrının salât ve selâmu onun üzerine olsun—yüce Tanrının ilk yarattığı şeyin ne olduğunu sormuş, Peygamber de şöyle cevap vermiştir: “Ey Câbir, Tanrının ilk yarattığı şey senin peygamberinin nurudur. Tanrı onu yarattığında, her hayrı onunla birlikte yaratmış ve her şeyi onda mündemic kılmıştır.”³²

Bu uzun bir hadistir. Peygamber—Tanrının salât ve selâmu onun üzerine olsun—bu hadiste, kendi doğumuna gelinceye kadar yaratılan bütün mahlûkları zikretmiştir. | Bu bâbın heyeti umumiyesinde verilen tafsilâtı bu hadise istinat ettirdim ve bütün hakikatlerin suretini özünde tophyan Hakikatlerin Hakikati’ni de göz önünde bulundura-

³⁰ Zâriyât Suresi (sûre 51), âyet 56.

³¹ Yukarıda not 25’e bakınız,

³² Böyle bir hadise de başlıca hadis koleksiyonlarında raslanmamaktadır. Bunun uzun bir metni ‘Aclûnî’de mevcuttur (İsmâ‘il ibn Muhammed el ‘Aclûnî, *Keşf el khafâ ve müzil el ilbâs ‘ammâ iştehere min el ehâdîth el sine el nâs*. Mısır 1351 H., cilt 1, sa, 265-66). (Arapça metinde not 80.)

rak, tabiat ilimleri bilginlerinin tesbit ettikleri hakikatler arasından seçip aldığım şeyleri bu bâbda hülâsa ettim.

Yüce Tanrının ilk yarattığı şeyin akıl nuru olduğunda bütün bilginler müttefiktir. Tanrı bu nuru yarattıktan sonra ona “Bana doğru yönel,, dedi. O da Tanrıya doğru yöneldi. Sonra “Dön,, dedi, o da döndü. Bunun üzerine Tanrı, “İzzetim ve celâlim üzerine yemin olsun ki seni yaratıklarım içinde benim için en sevgili olanına vereceğim,, dedi.³³

Bu nur, Peygamberin—Tanrının salât ve selâmı onun üzerine olsun—aklı olmuştur. Onun Tanrıya yüzünü dönmesi, yüce Tanrıdan ilim istimdad etmesi, sonra yüzünü çevirmesi de, mahlûklara ilim ve marifet vermesidir.

Peygamber—Tanrının salât ve selâmı onun üzerine olsun—akıl bakımından insanların en mükemmeli, fazıl bakımından en üstünü (“en âlimi,,), hilm bakımından en tercihe şayan olanı, hikmet ve ilim bakımından da en ârifleridir. “Nur-u Muhammedî,, tesmiye olunan nur bu nurdur. “Arş yaratılmazdan önce Allah bir ‘cevhere’ veya ‘dürre’ üzerinde idi,, gibi ifadelerle de bu nur kastolunur.

Yüce Tanrı bu nuru yaratırken, Nur-ul-Emr’in Ruhunu da onunla birlikte yaratmıştır. Nur-ul-Emr’in Ruhü, bütün ruhların aslı ve menşedir. Bütün ruhlar ondan sudûr etmiştir ve sonunda ona rücû edecektir. O da sonunda Tanrıya rücû edecektir. Çünkü o, Tanrının emir ve iradesinin Levha’sıdır (“Levh”), yani onun hikmetinin ve kudretinin öğretilmesine yarayan bir talim tahtası gibidir. Tanrı, bu Ruh-ul-Emir vasıtasıyla, ilm-i gaybî’sini şahadet âlemine çıkarmak için iradesinin ve meşietinin ihtira, ve hikmetinin ibdâ ettiği şeylerden istediğini o Levha üzerine vazeder. Ruh-ul-Emr’in masdarı bu Levha’dır.

Mübarek ve yüce Tanrı bu nuru yaratınca, ona, kendisine en yakın olan bir makamda yer verdi. Bu nur da orada, yani yüce Tanrının kudreti olan mekânda, İtidal-i Kevnî Mekânında, kendisinden bir neticenin zuhur etmesi ve mahlûkların ilkinin çıkması için, on iki bin sene, bütün fenalıklardan münezzeh ve yüce olan Tanrıya ibadetle meşgul olarak bekledi. Sonra Tanrı ona “Kün,, dedi, ve bunun üzerine o, biri “Âlâ,, ve biri “Esfel,, olmak üzere iki parçaya ayrıldı. Bu suretle bu nur, biri “Vasat,, olmak üzere, üçe ayrılmış oldu.

³³ Yukarıda not 11’e bakınız.

Vasat'dan mutedil bir nur hasıl oldu. Çünkü onun aslı, yüce Tanrının kudreti ve bütün mahlûklardaki mutedil illetlerin illeti olan İtidal-i Kevnî'dendir. Vasat adı verilen, bu kısımdır.³⁴ Tanrı ondan, mahlûklarda bulunan ilhamî ve mütefâzıl akılların aslı olan İlhamî Akl'ın nurunu yaratmış, Ruh-ul-Emin'i de onunla birlikte yaratmıştır; akıl nurunun hubut yeri, Ruh-ul-Emin'dir. Sonra Tanrı, Ruh-ul-Emin'le birlikte, eşyayı harekete getiren bütün ruhların aslı olan Hayat Nuru'nu yaratmıştır.

Âlâ kısma gelince, bu, pırl pırl parlıyan bir nur olmuştur. Bu nur baştan başa harekettir. Çünkü onun aslı, yüce Tanrının kudreti ve bütün mahlûklardaki müteharrik illetlerin illeti olan kevnî harekettendir. Bu nurdan da, bütün fail tabiatların aslı olan ve yukarıda zikri geçen fail hararetin tabiatı doğmuştur. | Tanrı bundan sonra, bu nurdan, tâhir olan Ruh-ul-Kudüs'ü yaratmıştır. Onun hubût yeri Ruh-ul-Kudüs'dür. Tanrı, Ruh-ul-Kudüs'le birlikte, rabbani iradededen sudûr eden ilhamî fiil ve iradelerle harekete gelen hassas ve şehvanî nefislerin hepsinin aslı olan nefsânî ruhu, sonra da, adı geçen bu ulvî nurdan arşı, arşın taşıyıcıları olan melekleri, ateşi ve Nur Kalemî'ni yarattı.

19

Esfel kısma gelince, bu tamamen karanlık, soğuk ve sâkin bir durum arzemiştir. Çünkü bu kısmın aslı, yüce Tanrının kudreti ve bütün sâkin illetlerin illeti olan Kevnî Sükûndandır. Bu kısımdan münşe' ve münfail soğukluğun tabiatı doğmuş, bu da bütün münfail cisimlerin aslı olmuştur. Sonra da Tanrı bu kısımdan Kürsi'yi ve bekçilerini, cenneti ve Levh-i Mahfûz'u yaratmıştır.

Zıdlardan bahsedilerek, "Yüce Tanrının ilk yarattığı şey, cennet ve ateş,, yahut, "soğuk ve sıcak,, yahut, "hareket ve sükûnet,, yahut da, "Kalem ile Levh'tir,, dendiği zaman kasdolunan şey, bu iki kısım, yani yukarıda zikrolunan nurun Vasat'tan ayrılan Âlâ ve Esfel kısımlarıdır. Bu iki kısım, on iki bin sene durup yüce Tanrıya ibadet ettikten sonra, yüce Tanrı bunlardan bir neticenin zuhurunu isteyince, fail ve müteharrik harareti tevdi ettiği kuvvetin sırrı ile Âlâ kısmı Esfel kısım üzerine çevirdi. Bunun üzerine, Âlâ ile

³⁴ Bu ibâre, arapça aslında, "onun 'vasattan' sözü,, (işte bu kısma delâlet eder) şeklindedir. Buna nazaran, bu eserin müellifince tanınan metni ile, yukarıdaki hadiste "vasat,, kelimesinin bulunduğu anlaşılmalıdır. Halbuki 'Aclûnî'nin verdiği metinde (not 32, arapça metin, not 80) "vasat,, kelimesi geçmiyor.

Esfel, İtidal Mekânında birbirleriyle kaynaşarak çiftleştiler. Âlâ, Esfel üzerine intibak etti, ve Kalem, olmuş ve kıyamet gününe kadar olacak şeylerin hepsini Levh-i Mahfûz üzerine yazdı.

- 20 Bütün bunlar, yüce Tanrının "Kün,, emrinden anlaşıldığı üzere, Tanrının ilminde³⁵ mevcuttu.

Sıcaklık ile soğukluk arasındaki bu karışma vuku bulunca sıcaklıktan kuruluk, soğukluktan da rutubet doğdu. Bu muhtelif dört tabiat, bir tek mizacta birbirleriyle karışmış bir halde mevcut bulunuyordu. Bu tek mizaç, tabii mizaçların ilki, ve ulvî ve süflî bütün mahlûkların aslı idi. Tek tek bütün ruhanî tabiatlar bu asılda toplanmış olduğundan, Tanrı sınırları ve cihetleri, ilhamî akılları, hayvanî ruhları, ve şchvanî nefisleri hep bu asıldan yarattı. "Tanrı ruhları cisimlerden şu kadar sene evvel yarattı,"³⁶ şeklinde rivayet olunan hadisin delâlet ettiği mâna bu tafsilâtta anlaşılabilir. "Göklerin ve yerin ilkin birbirlerinden ayrı olmadıkları ve bizim onları sonradan çekip ayırmış olduğumuz, kâfir olanlara haber verilmedi mi?,"³⁷ âyetinde kasdolunan imtizaç hâli, yani ilk baştaki bir arada bulunma durumu da, işte burada sözü geçen karmaşık bütündür.

İbn Abbâs —Tanrı ondan râzı olsun— bu âyetteki "retk,, kelimesiyle muradolunan mânanın "sed,, (yani aralık bulunmayacak şekilde kapamak) olduğunu söylüyor.

Süflî ve ulvî mahlûkların aslı olan bu karmaşık bütün on iki bin sene rica makamında kalarak yüce Tanrıya ibadet etti. Tanrı bundan bir netice zuhurunu irade edince, ona "Kün,, dedi. O da Âlâ, Esfel, ve Vasat olmak üzere üçe ayrıldı.

Vasat'dan "İtidâl-ül-Vustâ,, tabiatı doğdu ve doğan bu tabiatın ayrılması ile Vasat'ta ilhamî akıllar kaldı.

- 21 Âlâ kısma gelince, bundan ruhlar ve nefislerle birlikte, hararet ile rutubet çıktı, ve yüce Tanrının ona verdiği her şeyi ihya sırrı ile fail hayat tabiatı doğdu. Yine bu Âlâ kısımdan, Tanrı yedi kat gökten ibaret olan ulvî felekleri yarattı, ve bu yedi kat gök de meleklerin ve parlak yıldızların ulvî âlemlerinin aslı oldu.

³⁵ Arapça metinde not 90'a bakınız.

³⁶ Bu kadise de başlıca hadis koleksiyonlarında rastlanmıyor. Aclûnî, böyle bir sözün hadis olduğu rivayeti mevcutsa da bu iddianın dayandığı mesnetlerin çok zayıf olduğunu ifade ederek bu hususta bâzı tafsilât veriyor (aynı eser, cilt 1, sa. 112 - 113 ; aşağıda arapça metin, not 93).

³⁷ Enbiyâ Sûresi (sûre 21), âyet 31.

Esfel'e gelince, bu kısım, Vasat'tan, soğukluk ve kurulukla birlikte ayrılarak kendi yerine gitti, yani aşağı indi. Ondandır, meful olan ölüm tabiatı hasıl oldu. Bunun üzerine, Tanrı ondan, yedi kat yerden ibaret olan süflî felekleri yarattı. Süflî felekler de, madenlerin, bitkilerin, ve hayvanların süflî âlemlerinin aslı oldu. Sonra Tanrı bu yerlerden ve bu yerlerde bulunan cevherlerin kırmızısının, sarısının, siyahının, kâsısının, ve yumuşağının hepsinden kudret eli ile aldığı bir avuç dolusu karışımından, insanların babası olan Adem'in —Tanrının salât ve selâmı onun üzerine olsun— tabiatını, kendisine benzer nevilerin sebebini teşkil etmek üzere yarattı.

Âlâ ile Esfel'in birbirinden bu suretle ayrılmış olması, ölen süflî cisimlerden yükselen ulvî ruhların bu cisimler üzerine inerek bunlara hayat vermesi içindir. İşte yüce Tanrının "Biz gökleri ve yeri 'retk' ettik,, demesinin mânâsı budur. İbn Abbâs —Tanrı ondan ve babasından râzı olsun— bu âyetteki "semayı retk ettik,, sözünün "semayı yağmurlarla yarıdık", "yeri retk ettik,, sözünün de, "yeri bitkilerle yarıdık,, mânâsına geldiğini söylüyor.

Felek camid olduğundan, ve unsurlar da kendisiyle birlikte olduğu halde, ancak yıldızları taşıyan kürelerle hareket ettiğinden, tabiatlar da dağınık halde bulunup, ruhlarla nefisler ve hayat tabiatı Âlâda, ölü cisimlerin bakiyeleri ile soğuk ve kuru tabiatlar da Esfel'de toplanmış bulunduğundan, diğer taraftan da, cisimler, kendilerinden çıkıp ayrılarak yükselmiş olan ruhlarına muhtaç olduklarından, bütün nakiselerden münezzehe olan yüce Tanrı, bu cisimlerden bir netice çıkması için bunların canlanmasını istedi. Bu sebeble, ulvî felekleri süflî felekler üzerine "Kün,, emriyle ikinci defa olarak döndürdü. Bunun üzerine tabiatlar İtidal Mevzii'nde çiftleştiler ve birbirleriyle ikinci defa olarak imtizaç ettiler, ve bu suretle mürekkep unsurlar doğdu.

22

Sıcaklıkla kuruluşun karışmasından ateş unsuru vücud buldu. Yüce Tanrı bu unsurdan güneşi, cinleri, şeytanları, ve cisimlerin içinde ruhları harekete getiren garizî harareti yarattı. Yüce Tanrı, ulvî ve süflî âlemlere hayat vermesi ve bütün âlemleri aydınlatması için güneşi feleğin ortasındaki dördüncü gökte bıraktı. Bundan sonra da yüce Tanrı, cinlerle şeytanları yerin etrafına, garizî harareti de Âdem aleyhisselâm'ın kalbine yerleştirdi.

Yüce Tanrı Âdem'de en evvel kalbi yaratmıştır. Kalb, soğuk, kuru, sâkin, ve ölüdür. Tanrı, cisimleri harekete getiren hayat ruhunu

ona idhal etti, ve bu hayat ruhu, kalbdeki sükûneti harekete kalbetti. Fakat ruh, soğuk üzerine tesir eden bir hararetle müterâfik olarak etrafa sirayet etmedi, yani vücuda yayılmadı. Bundan dolayı Tanrı, aynı suretle garizî harareti yaratıp onu ruhun içine idhal etti. Bu hayat ruhu da, böylece, garizî hararetle birlikte, vücudun her tarafına yayıldı. Beden de ölüm durumundan çıkarak hayvanî ruh tesiriyle dirildi ve soğuk iken garizî hararetle ısındı. Hayat ruhu, beden bu sükûn devresinden sonra, hayatta kaldığı müddetçe beden canlanmasına ve dirilmesine sebep oldu.

Bu sebepten, Tanrı, kalbi, hayatın sâkin olduğu yer, hareketlerin mebdעי, ve rabbânî iradelerin çıktığı yer olarak yarattı. Kalb beden heyeti umumiyesinin sultanıdır. Tanrı bedeni vücudun sultanı olan kalb için, ve kalbden hararetin ve tabîî hareketlerin sâdir olması için yaratmıştır. Hareket ve hararetin mebdעי kalbdır. Bütün hayat faaliyetleri ona rücû eder. Beden öldüğü zaman da hayat kalbden çıkar.

23 Âdem'in vücudundaki bu sıcak mizactan, sıcak ve kuru olan safra hıltı doğdu. | Tanrı Âdem'in midesini safranın sâkin olduğu yer olarak yarattı ve mideyi kalbin ön tarafına yerleştirdi. Mide, kendisindeki hazmedici kuvvetle, bütün ömrü boyunca hayatına, maddesine, ve vücudunun muhafazasına sebep olması için, Âdem'de cismanî hayatının medarı olan gıdaya karşı bir meyil uyandırdı.

Tanrı hakikate herkesten ziyâde vâkıfur.

Sonra, hararetle rütubetin birleşmesinden hava unsuru hasıl oldu. Yüce Tanrı bu unsurdan yedi kat göklerin meleklerini yaratarak onları bu göklerde mertebelerine göre sıraladı, ve her gökte bu meleklerle düşen vazifeleri onlara vahyetti. Hararetle rütubetin karışmasından bir de Âdem aleyhisselâm'ın kan hıltı doğdu. Yüce Tanrı bu hılttan kara ciğeri yarattı, ve bedeni besleyici kuvvetiyle Âdem'e hizmette bulunması, gıdalardan kan hasıl etmesi, Âdem'in ömrü boyunca hayatının devamına ve bedeninin muhafazasına medar olması, ve vücudunun neşvü nemasını sağlaması için yarattığı bu organı kalbin sağ tarafına yerleştirdi.

Sonra, soğukluk ile rütubetin karışmasından su unsuru hasıl oldu. Tanrı bu unsurdan ayı ve gezegenleri yarattı. Zuhali yedinci göğe, müşteriyi altıncı göğe, diğer gezegenleri de sırasıyla diğer göklere yerleştirdi. Tanrı bu gezegenleri semaların süsü, göklerin muhafız-

ları ve şeytanlara karşı koruyucuları olarak yarattı, ve bunları bütün âlem için hidayet kılavuzu tayin etti. Yüce Tanrı, Kur'andaki "Biz dünyanın semasını kandillerle süsledik ve bu kandilleri şeytanların taşlanması için onlara atılacak cisimler olarak yarattık,"³⁸ ve "O Tanrı, yolunuzu bulmanız için yıldızları yaratan Tanrıdır,"³⁹ âyetleriyle buna işaret etmiştir.

Latif ve habir olan Tanrı, bundan sonra, Âlâ felekteki gezegenlerde bulunan fâil tabiata, Esfel felekteki süflî âlemlerde kendi izniyle ulvî âleme tâbi olarak cari bulunan mahiyetleriyle, uğurlulukla uğursuzluğu ve hayır ile şerri, göklerdeki rızklara da, yağmurlarla yere inen feyizleri verdi. |Yer ve yeryüzündeki mahlûklar işte **24** bundan dolayı bu yağmurlar vasıtasıyla hayat bulur. Tanrı, "Sizin rızkınız ve size vadolunan cennet göktedir,"⁴⁰ sözüyle buna işaret etmiş, ve bunun şüphe götürmeyen bir hakikat olduğunu bildirmek için nefisine kasem ile, "Göklerin ve yerlerin rabbine yemin olsun ki, siz söyledığınız sözün kendinizin olduğundan ne kadar eminseniz, zikrolunan âyetler, rızık, ve vaid de onun gibi hakikattir,"⁴¹ buyurmuştur.

Bundan sonra, soğuklukla rütubetin karışmasından balgam hıltı doğdu. Yüce Tanrı bu hılttan, Âdem aleyhisselâm'da, akciğeri yine bu hılt için mesken olarak yarattı, ve onu kalbin sol tarafına yerleştirdi. Akciğer, kalbe akciğerden gelen havanın teneffüsle dışarıdan cezbi suretiyle, kalbe, hayat ruhunu tutucu bir kuvvetle hizmette bulunur. Bu suretle kalb garizî hararetin şiddeti dolayısıyla teneffüs eder.

Tanrı bundan sonra aynı mizaçtan dimağı yaratarak onu hissin ve nefsanî hareketin meskeni yapmış, ve insanın bütün ömrü boyunca, ruhun his ve hareketle taayyün etmesi ve beden her tarafına yayılması için hassas nefsi bu meskene idhal etmiştir.

Bundan sonra, soğuklukla kuruluşun karışmasından arzın unsuru husule gelmiş, ve Tanrı bundan madenleri yaratmıştır. Arz soğuk ile kurudan müteşekkil üç mürekkep unsurun birincisidir. Tanrı, soğuk ile kurunun bu karışmasından Âdem aleyhisselâm'ın kemik-

³⁸ Mülk Sûresi (sûre 67), âyet 5.

³⁹ İn'âm Sûresi (sûre 6), âyet 97.

⁴⁰ Zâriyât Sûresi (sûre 51), âyet 22.

⁴¹ Zâriyât Sûresi (sûre 51), âyet 23.

lerini de yaratmış, insandaki sevda hıltı da bundan doğmuştur. Tanrı, dalağı sevda hıltının evi yapmış ve onu kalbin altına yerleştirmiştir. Dalak, bütün ömrü boyunca insanın vücûdunun muhafazası ve şahsının bakası için muzır hıltları kalbden defetmek suretiyle kalbe hizmette bulunur.

Tanrı hakikatleri herkesten iyi bilir.

كتاب مقالات الرفيعة في اصول علم الطبيعة للامام الفارابي الحكيم¹

2 بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على اشرف المرسلين سيدنا محمد وعلى آله وصحبه اجمعين لعلم² هداك الله سبحانه وتعالى أنّ العقل والروح والنفس ثلاثة ارواح لطايف روحانيات ركبها الله سبحانه وتعالى في الانسان تدبره بقدرة الله عز وجل وإرادته وحوله وقوته فأما العقل فهو نور شريف ألطف من الروح والنفس ومنشأؤه³ من نور العقل الكامل الاقدم الذي خلقه الله اولاً من نور وجهه الاكرم كما سيأتي بيانه إن شاء الله تعالى ومصدر فعله وروحانيته من روح الامر أى أمر الله سبحانه وتعالى الذي هو اصل الارواح كلها وهو معدن وحى الامر ومنه مصدر العلم والقدرة والارادة الربانية ومنه الواردات التي كانت ترد على النبي صلى الله عليه وسلم إلهاما فيتحدث بها الهاما فيكون وحياً في حقه وإلهاماً في حق غيره قال الله تعالى وكذالك أوحينا إليك أوحينا إليك روحاً من أمرنا فمن

¹ ibâresi sonradan bir çıkarma yapılarak ilâve edilmiştir. Bu ibârenin yazısı yazmadaki el yazısından farklıdır. Ayrıca, yazmada bundan sonra, matbu metne alınmamış olan şöyle bir cümle var :

على التمام والكمال والمجدله على كل حال .

² Metinde sarih olarak işaretlenmiş olmamakla beraber, eserin geri kalan kısmı okununca, burada başhyan kısmın, ilk bâbın ilk makalesi olduğu sarih olarak anlaşılmaktadır.

³ منشأؤه .

⁴ Şûrâ Sûresi (sûre 42), âyet 52. Bu notlarda işaret edilen sûre ve âyetlerin sıra numaraları Kur'anın Flügel neşrine (Leipzig 1893) dayanmaktadır.

أجل ذلك تقضى السنة على الكتاب لأن ذلك وحى مشروع لقوله تعالى وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ۖ فَالْعَقْلُ نُورٌ إِلَهَامِيٌّ وروح نورانى يستمد العلم⁶ | والمعرفة والقدرة والارادة الربانية عن روح³ الامر عن الله عز وجل يلقيه⁶ إلى الروح الحيوانية التي جعلها الله سبحانه وتعالى ساكنة في القلب وهي الروح الحيوانية المحركة للبدن فاذا افاض عليها العقل هذه الانوار والعلم والارادة بمحركة⁷ بها في القلب أولا فاذا سمعها باذنيه ووعاها تحرك وانتعش بها وأفاضت عليه أنوار الالهام من الملك العلام بسرما اودع الله فيه من القابلية بهذا العلم والارادة الربانية فتجلى بها واشرقت انواره من ظلام السكون على جميع البدن بواسطة نور العقل الالهامى الذى جعله الله مرآة⁸ للعارف فينطبع بها فيتشعشع نوره بتلك الصفات التي وصف الله تعالى نفسه حين اقام ارادته مقام ذاته فقال تعالى ما وسعني سمائي ولا أرضي ووسعني قلب عبدي المؤمن⁹ أى وسع علمى وقدرتى و ارادتى وهي فيه صفتى وإليها ايضا أشار بقوله تعالى أفئن شرح الله صدره للإسلام فهو على نور

⁶ Necm Sûresi (sûre 53), âyet 3, 4.

⁶ يلقيه

⁷ تحركة

⁸ مرآت

⁹ Wensinck'de (A. J. Wensinck, *A Handbook of Early Muhammedan Tradition*, Leiden 1927, arapça Muhammed Fuad Abdalbâki tercümesi : *Miftâh künûz el sunne*, Kahire 1934), yani Kütüb-i Sitte'de, ve bunlardan sonra en itimada şâyan sayılan sekiz hadis kolleksiyonunda bu hadise rastlanmıyor. Şeybânî bu hadisi

ما وسعني سمائي ولا أرضي ولكن وسعني قلب عبدى المؤمن

geklinde, ve

قال العراقى لم أر له أصلا وكذا قال ابن تيمية هو مذكور فى الاسرائيليات وليس له اسناد معروف عن النبي صلى الله عليه وسلم

notu ile birlikte zikrediliyor (İbn el Deyba' el Şeybânî, *Kitâb temyiz el tayyib min el khabîth fimâ yedûru 'alâ elsine el nâs min el hadîth*, Kahire 1324 H., sa. 184).

من رَبِّهِ¹⁰ وقال النبي صلى الله عليه وسلم النُّورُ إِذَا دَخَلَ الْقَلْبَ انشَرَحَ وانْفَتَحَ¹¹ فنور العقل الذي يلهم الانسان بالعلم والقدرة والارادة هو نور الله الذي أودعه في قلب المؤمن ثم نَبَّهَ عليه بقوله تعالى الله نُورُ السَّمَوَاتِ | والأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كِشْكَاةٍ¹² فِيهَا مِصْبَاحٌ أَيْ 4 في قلب المؤمن أى النبي صلى الله عليه وسلم كشكافة¹³ يعنى صدره فيها مصباح يعنى نور العقل الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ يعنى¹⁴ قلب المؤمن كأنَّهَا كَوْكَبٌ دَرَى شَبَّهَ الْقَلْبَ بِالكَوْكَبِ الدَّرَى حِينَ أَشْرَقَ نُورُ الْعَقْلِ والعلم والمعرفة فتجلى بذلك واتصف به وكتوله يوقد¹⁵ من شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَاشْرَقِيَّةٍ وَلَاغْرَبِيَّةٍ يعنى شجرة العلم و¹⁶ المعرفة التى غرسها الله سبحانه وتعالى في قلب العبد المؤمن ففيها حكمة الله وحكمة الذى يَقْضِي بِهِ فَيَعْدِلُ وَلَا يَجُورُ وَلَا يَمِيلُ يَمِينًا وَلَا شِمَالًا وَلَا شَرْقًا وَلَا غَرْبًا يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ وَزَيْتُهَا يعنى به نور العلم والمعرفة الذى يستمده نور العقل من روح الامر عن الله عز وجل فكانت المادة كالزيت الذى يسقى به المصباح لقوام¹⁷ نوره فيقع النور على نور مثله وهو قوله تعالى نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ¹⁸ فهذه صفات العقل وأنواره البديعة الجارية بحكمة الله الرفيعة وفي هذا دليل على أن العقل حينَ خَلَقَهُ اللهُ تعالى قال له أَقْبِلْ فَأَقْبَلَ وَأَدْبِرْ فَأَدْبَرَ فقال

¹⁰ Zümer Sûresi (sûre 39), âyet 23.

¹¹ Hadis kolleksiyonlarında bu hadise ait bir kayda rastlanmamıştır.

¹² كشكافة

¹³ كشكافة

¹⁴ يعنى، الزجاجية

¹⁵ توقد

¹⁶ فى

¹⁷ بقوام

¹⁸ Nûr Sûresi (sûre 24), âyet 35.

وَعَزَّتِي وَجَلَّالِي لَا أُرْكِبَنَّكَ¹⁹ إِلَّا فِي أَحَبِّ الْخَلْقِ إِلَيَّ²⁰ وهو عقل⁵
 النبي صلى الله عليه وسلم لأنَّ إقباله استمداده العلمَ والمعرفةَ من الله
 عز وجل وإدباره امداده الخلقَ بما أودع الله فيه من ذلك وفيه ايضاً
 دليلٌ آخرٌ لمن قال إنَّ العقلَ مسكنهُ القلبُ على الحقيقة وإنَّ زعم
 زاعم²¹ أنَّه في الدماغ أوسائر البدن فتلك أنواره التي تخرج أولاً من القلب
 بما أراد الله تعالى من الإلهام ثم تعود إليه كما يخرج الإنسان من بيته الذي
 هو مسكنه ثم يعود إليه والله أعلمُ بغيبه وأحكم²²

المقالة الثانية في الروح

فاما الروحُ فانها روحٌ لطيفةٌ حيوانيةٌ ألطف من النفس طبعها الحياة
 والحركة ومنشأؤها ومصدرُ فعلها من العقل الإلهامي ومسكنها القلب
 لانها من الطبيعة الوسطى المعتدلة جعلها الله سبباً لحياة البدن والانتعاش
 أولاً لالهامها العقلُ وافاض عليها من نور العلم والمعرفة والقدرة والارادة
 التي هي صفات الله تعالى كما قدمنا فتصدر تلك الارادة بالانوار الى القلب عن
 الروح عن العقل عن روح الامر عن الله عز وجل ومصدر روحانيتها عن مهبط
 الروح الامين ومنها الواردة التي كانت ترد على النبي صلى الله عليه وسلم⁶
 بالقران وغيره من الحديث بالوحي الظاهري على قلبه كما قال الله تعالى نَزَلَ

¹⁹ لا ركبناك

²⁰ Bu hadise de Wensinck'e esas teşkil etmiş olan on dört kitaptan hiçbirinde rastlanmamaktadır. Bununla beraber mevzu olduğu anlaşılan bu hadis oldukça müteammimdir, ve azçok değişik bir şekilde olmak üzere muhtelif eserlerde mevcuttur. Şeybânî'deki metni şöyledir :

ان الله لما خلق العقل قال له اقبل فأقبل ثم قال له ادبر فادبر فقال وعزتي وجلالي ما خلقت خلقا
 اشرى منك فبك أخذ و بك اعطى

Şeybani bu münasebetle aşağıdaki notu ilâve ediyor.

قال ابن تيمية انه موضوع كذب باتفاق واتبعه غيره

(Aynı eser, sa. 51).

²¹ بزاعم

²² Burada انتهى kaydı var.

بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لَتَتَكُونِ مِنَ الْمُنْذِرِينَ²³ فيكون ذلك وحيا في حقه وإلهاما في حق غيره بواسطة ولما كان القلب بيت الحياة الحيوانية ومعدن الانوار الالهية²⁴ ومبدأ الحركات الالهامية ومصدر الارادة الربانية وكانت الروح محلا لمصدر إرادة الله تعالى إلى القلب عضدها الله تعالى بالحرارة الغريزية فأسكنها معها في القلب لِتَهَيِّئُ الْبَدْنَ بِالسَّخُونَةِ وَقَبُولِ الرُّوحِ عِنْدَ السَّرِيانِ بِهَا إِلَى سَائِرِ الْبَدَنِ فَهِيَ تَصْدُرُ أَوَّلًا إِلَى الْقَلْبِ بِمَا بِهِ أَلْهَمَهَا الْعَقْلُ مِنَ الْعِلْمِ وَالْإِرَادَةِ فِي عَرْقَيْنِ مَتَشَبِّهَيْنِ مِنَ الْقَلْبِ صَاعِدَيْنِ إِلَى الدِّمَاغِ الَّذِي هُوَ بَارِدٌ رَطْبٌ فَسَخَنَ وَاسْتَعَدَّ لِقَبُولِ الرُّوحِ فَيَدْخُلُ عَلَى قَبُولِ النَّفْسِ فَيُودِعُهَا حَرَكَةَ الْحَيَاةِ²⁵ وَمَا جَاءَتْ بِهِ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ وَإِرَادَتِهِ وَيَكُونُ ذَلِكَ غَايَةً فَعَلَهَا مَفْرَدَةً²⁶ وَبَعْدَ ذَلِكَ مَعَ النَّفْسِ مَزُوجَةً وَاللَّهُ أَعْلَمُ

المقالة الثالثة في النفس

واما النفس فهي نفس لطيفة حارة مفرطة الحرارة لأن الله تعالى خلقها من القسم الاعلى الذي انفلق اولا من العقل الكامل كما | قدمنا 7 ثم أسكنها في الدماغ الذي هو أبرد ما في البدن وأرطب ليعتدل طبعه بها والدماغ في الرأس وهو بيت الحواس الخمس جعله الله ينبوعا للحس والحركة النفسانية ومصدر الارادة الالهامية إلى الانسان ومصدر روحانية النفس من مهبط روح القدس الطاهر²⁶ الذي هو روح وحى الله الباطن ومنه الواردات التي كانت ترد على النبي صلى الله عليه وسلم وحيا بالقران الكريم إلى داخل قلبه فيسمعه من قبل أن يسمعه من جبريل عليه السلام

²³ Şûrâ Sûresi (sûre 26), âyet 193.

²⁴ الالهامية

²⁵ الحيات

²⁶ الظاهر

قال الله تعالى قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ²⁷ ومن أجل ذلك كان النبي صلى الله عليه وسلم ينطق بالقران قبل أن يسمعه من جبريل فنهاه الله تعالى عن ذلك وأمره أن²⁸ لا يعجل²⁹ بما حصل في سمع قلبه الباطن من وحى روح القدس حتى يسمعه بالسمع الظاهر على قلبه من جبريل عليه السلام لينبأ به ما عنده بما أتى به جبريل عليه فيكون ذلك أؤكد لا بلاغ الرسالة وأقوى حجة بما أوحى الله تعالى به النبوة قال الله تعالى وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا³⁰ ومصدر | فعل النفس عن روح الامر عن الله عز وجل⁸ وهى تتصرف في الحواس بجميع ما أودعها الله تعالى في الانبياء بواسطة روح الحياة وتحرك بإرادة النفسانية خلقها الله تعالى فيها تصدر عن إرادة الله عز وجل بما قضاه من خير أو شر أو طاعة او معصية حتى تفعل ما كان سابقا في علم الله تعالى وما يرومه بحكمه ومشينته ويخرج ذلك من عالم الغيب إلى عالم الشهادة فالله تعالى هو ملهم النفس على الحقيقة بما أراد لقوله تعالى وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا³¹ وهى مسخرة مقهورة بيد قدرة الله تعالى كسائر المخلوقات الجارية بمشيئة الله تعالى وتديره فهو الذى له العلم والقدرة والارادة والقوة في كل شيء ومن بيده الملك وهو على كل شيء قدير³² والاصل في فعل النفس أن الله تعالى جعلها دماً واسطة بين الروح والجسد

²⁷ Nahl Sûresi (sûre 16), âyet 104.

أمره لا يعجل²⁸

²⁹ Not 30'a bakınız.

³⁰ Tâhâ Sûresi (sûre 20), âyet 113.

³¹ Şems Sûresi (sûre 91), âyet 7, 8.

³² Mülk Sûresi (sûre 67), âyet 1.

وطرفها الاسفل متصل³³ بدماع الجسد الذى هو مدار الحواس و طرفها الاعلى متصل بالروح فن أجل ذلك تكون النفس ساكنة في بعض الاحوال لاتصالها بالجسد الساكن عند الجمهور تارة تكون متحركة وذلك عند الارادة لاتصالها بروح الحياة المحركة أولاً وأما الروح فإنها لاتبرح | تتحرك بسر الحياة ما دامت³⁴ النفس باقية مدة حياة عمر الانسان ولهذا لاتفارقه عند النوم كفارقة افعال الحس النفسانية بأن النفس عند النوم تجذب³⁵ البخارات إلى القلب ثم ترفعها إلى الدماغ من الجوف فتنبو عنها تلك البخارات لاعتدالها لأن اصلها من اربع³⁶ طباع المركبة التي تخدم القلب كما سيأتى في تركيب الانسان فترجع الحواس عن افعالها لمفارقة النفس وهذا هو النوم الطبيعي الذى خلقه الله تعالى للانسان يستريح به من تعب الحركات الجسدية والنفسانية التي تكون عند اليقظة فإذا دخلت النفس إلى الجوف اجتمعت الارواح الثلاث في القلب اعنى العقل والروح والنفس فتكثر الروحانية هنالك ولهذا يرى النائم في منامه شيئاً فيكون حقاً كالوحي لكثرة الروحانية واجتماعها في القلب فيصير مارآه وحياً لقول النبي صلى الله عليه وسلم الرؤيا الصادقة جزء³⁷ من اثنين وأربعين جزءاً من النبوة³⁸ والدليل على أن النفس تجذب³⁹ إلى القلب عند النوم كثرة الروحانية كما ذكرنا وكثرة الحرارة التي تهضم الطعام عند النوم لدخولها بزيادة الحرارة إلى الجوف فيقوم النائم وقد استمرأ⁴⁰ وكثرة برودة ظاهر البدن | لسكون الحركة واجتماع الحرارة

33 متصل

35 تجذب

37 جزءاً

39 تجذب

34 دامة

36 الاربع

38 Wensinck, sa. 61, arapça tercümesi, sa. 214.

40 استمرأ

الغريزية في الجوف وكذلك يُطَلَّب الرقاد⁴¹ في جميع ما ذكرناه من أفعال النفس دليل لمن قال إنَّ النفس بخلاف الروح خلافا لمن قال إنها واحدة واجتمعوا بأنَّ الأرواح كلها واحدة فهذا عائد إلى الاصل في الأرواح جميعها للطافتها فقط والصحيح ما ذكرناه لكونها متفرقة⁴² في كل جسم فهي متعددة وبعضها ألطف من بعض كقولنا عقل وروح ونفس ولكل واحدة فعل فاذا اجتمع الجميع كحالة النائم كثرت⁴³ الحرارة وقويت⁴⁴ الروحانية المتناسبة في اصل الحس منها فيقوى فعلها وحالة من يترقى في كثافة جهل النفس إلى لطافة علم العقل والدليل على ذلك حالة النبي صلى الله عليه وسلم لما فتنته نفسه في لطافة روحانيته المجتمعة على العقل الكامل ميل عنه شيطانه وفعلت حواسه عند النوم كفعلها في اليقظة لكثرة الروحانية فيه فقال النبي صلى الله عليه وسلم تَنَامُ عَيْنَايَ وَلَا يَنَامُ قَلْبِي⁴⁵ وأقوى دليل على أنَّ الأرواح متعددة قول الله تعالى حيث قال اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى⁴⁶ وقال النبي صلى الله عليه وسلم الْأَرْوَاحُ | جُنُودٌ مُّجَنَّدَةٌ⁴⁷ فَتَأْتِي تَعَارَفَ مِنْهَا إِيْتَلَفٌ⁴⁸ وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتِلَافٌ⁴⁹ ولترجع إلى اصل فعل النفس ولما كانت النفس واسطة⁵⁰ واصلة بين الروح والجسد تم فعلها

⁴¹ الرقاد في

سيرة⁴²

قوية⁴³

⁴⁴ Wensinck, sa. 163, arapça tercümesi, sa. 449.

⁴⁵ Zümer Sûresi (sûre 39), âyet 43.

منها ايتلاف⁴⁶

⁴⁷ Bu hadis başlıca hadis koleksiyonlarına alınmıştır. Bakınız : A. J.

Wensinck, *Concordances et indices de la tradition musulmane*, Leiden 1936, cilt 1, sa. 385. Şeybânî de bu hadisin sahih olduğunu ve râvilerin bu hususta ittifak ettiklerini söylüyor (sa. 21). Ayrıca, not 94'e de bakınız.

واستيلاؤها على جميع البدن لقربها منه فإذا أراد الله تعالى إلهام النفس شيئاً ألهم العقل أولاً بواسطة روح الامر والعقل يلهم النفس بواسطة الروح فإذا صدر عن جميع الالهام ما أراد الله تعالى إلى النفس⁴⁸ أرادت النفس واستولت على البدن في بيتها الذي هو الدماغ ومبدأ حركات الحواس فتكتسب ما أُلهمت به من خير وشر وما قدر عليها من طاعة ومعصية لأن عملها كله في الاصل مخلوق وقال الله تعالى خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ⁴⁹ فيكون ذلك العمل مخلوق⁵⁰ الله تعالى قديماً في سابق علمه محدثاً بإرادتها بعد إرادته محكما في ديوان حكمته وتدير ملكه وعلمه وقدرته ومادة النفس من الروح ومادة الروح من العقل ومادة العقل من روح⁵¹ الامر ومادة روح⁵² الامر من الله عزوجل فيستأصل ذلك كله بالجسد كائنا ما كان لأن الجسد متصل بالنفس والنفس متصلة بالروح التي هي الروح الحيوانية والروح متصلة بالعقل الذي هو روح الهامه ثم العقل متصل بروح الامر الذي هو من روح ربه يظهر إليه | ما في وجوده من علمه وقدرته وإرادته والجميع حكمه وصنعتة التي اخترعها ليدل بها على وجوده ومعرفته وعلمه وقدرته وإرادته وذلك ان الله تعالى أقام إرادته مقام ذاته فتجلى بمحاسن صفاته في جميع موجوداته فدل على معرفته بنفسه فقط كما قال الله تعالى كُنْتُ كَنْزاً لَمْ أَعْرِفْ فَخَلَقْتْ خَلْقاً وَتَعَرَّفْتُ لَهُمْ فَبِعَرَفُونِي⁵³ فهو محرك بإرادته⁵⁴ روح الامر وروح

⁴⁸ إلى النفس

⁴⁹ Sâffât Sûresi (sûre 37), âyet 94.

⁵⁰ ذلك الله

⁵¹ الروح

⁵² الروح

⁵³ Şeybânî (sa. 153) bunu فعرّفوني فعرّفهم فعرّفوني

şeklinde alıyor, ve

قال ابن تيمية انه ليس من كلام النبي صلى الله عليه وسلم ولا يعرف له سند صحيح ولا ضعيف

وتبعه الزركشى وابن حجر .

notunu ilâve ediyor. Nisbeten yeni eserlerde bu hadisin metni biraz değişik-
tir, ve umumiyetle كُنْتُ كَنْزاً den sonra محفيا kelimesini ihtiva eden şekliyle
meşhur olmuştur.

⁵⁴ باردة

الامر محرك للعقل والعقل محرك لروح الحياة وروح الحياة محرك للنفس والنفس محرّكة للجسد تتصرف فيه بجميع الافعال النفسانية وإرادتها الصادرة عن إرادة عالم الغيب والشهادة وكلُّ روحٍ من هذه الارواح عقل عاقل ومعقول أى جامع ومجموع فجامع لما يصدر منه إلى ما تحته ومجموع مما صدر إليه مما⁵⁵ فوّه فالنفسُ عقلٌ للجسد والروح عقل للنفس والعقل عقل للروح وروح الامر عقل للعقل والبارى جل جلاله عقل عاقل أى جامع لجميع العقول العاقلات والمعقولات ومنه مصدرها وإليه أمرها كلها فهو فاعلها وصانعها على الحقيقة وكل واحد منها طبيعة مطبوعة أى كتابة مكتوبة بيد قدرة | الله تعالى لأنَّ الطبيعة مشتقة من الطبع الذى هو طبع الخاتم¹³ المكتوب الذى يطبعه فى الشمع فى رقعة وفى ذلك إشارة إلى قوله تعالى كُنْ فَيَكُونُ⁵⁶ فتنقل تلك الصورة المعنوية الروحانية وذلك الطبع المنطبع من الوجود الاعلى إلى الوجود الاسفل من كل طابع ومنطبع فيقع الاتصال بين كل ذى طرفيه فتكون الصورة النتيجة المجتمعة من كل واحد منها كما اتصل الخاتم بالشمع فتظهر بينهما⁵⁷ صورة الرسم المطلوب وقد تميز الطابع من المنطبع بمشاهدة معرفة المعارف هذا حكم ما ينتقل من الموجودات إلى بعضها من بعض⁵⁸ وأما ما ينتقل من وجود الله تعالى إلى وجود⁵⁹ المخلوقات من العلم والمعرفة والارادة فينطبع كما ينطبع الشيء المنظور فى المرآة الصغيرة فإنك إن قابلت بها جبلا تصور بجميع اجزائه فيها وحصل علمه ومعرفته من غير اتصال بها

⁵⁵ لى

⁵⁶ Bakara Sûresi (sûre 2), âyet 111, Âlu İmrân Sûresi (sûre 3), âyet 42, 52, İn'âm Sûresi (sûre 6), âyet 72, Nahl Sûresi (sûre 16), âyet 42, Meryem Suresi (sûre 19), âyet 36, Yâsin Sûresi (sûre 36). âyet 82, Mümin Sûresi (sûre 40), âyet 70.

⁵⁷ بينها

⁵⁸ بعضها بعض

⁵⁹ تعالى وجود

ولانفصال عنها فهو متصل بشهادة النظر إلى الطبع المطبوع فيها فقط كاتصال الفاعل بالمفعول بالحس⁶⁰ المتصل من الطرفين وهو منفصل عنها بالكلية لأن ذاته غير ذاتها وإنما شوهدها منه ما انطبع بالعقل من الصفة المنطبعة 14 في طبيعة المرأة فالمرأة كقلب العارف بالله | عزوجل فيما هو مصور فيه⁶¹ ومنطبع من العلم والمعرفة والارادة وهي صفات الله عزوجل التي يتجلى منها للقلب ويطبوعها فيه فينفذها من وجوده إلى وجود الانسان⁶² العارف فيجدها بعد العدم فإذا أراد الله تعالى ظهور الاشياء من عالم الغيب إلى عالم الشهادة ألهم النفس فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا⁶³ فتحرکت إرادتها عن إرادة الله عزوجل بما أودع الله تعالى فيها من الطبيعة المطبوعة ويظهر بفعل النفس ما كان كائن في عالم الغيب فهذا كاف⁶⁴ فيما ذكرناه في ذلك من علم الطبيعة وجعلناها اساساً لما نحن ذاكروه في كتابنا هذا والله الموفق للصواب⁶⁵

الدعاء المستجاب - يا من تَعَرَّفَ لى به فَعَرَفْتُهُُ ومنه المحبة حين قد احببته أنت الذى فى كل كلى حاضر أشهد نبي وجدى وفيك شهادته فالوجد مني والموجود جميعه أفنيته فعلى الحقيقة أنت هو⁶⁶ فطريق درجات علم⁶⁷ الثلاث كما وصفنا وهذا هو الكبريت الاحمر والترياق الاكبر المركب من معجون العلم والمعرفة والمشاهدة النافعة لدواء القلوب من معصية

⁶⁰ باللمس

⁶¹ فيها

⁶² من وجوده الى وجوده الى وجود الانسان

⁶³ Şems Süresi (sûre 91), âyet 8.

⁶⁴ كافي

⁶⁵ Burada kaydı var. Biraz aşağıda rastlanan ifadelerle bakılırsa ikinci bâbın burada başladığı anlaşılmaktadır.

⁶⁶ Dua burada sona eriyor.

⁶⁷ العلم

علام الغيوب في علم الشريعة والحقيقة والله أعلم ألتتميم في اصل علم الطبايع والمخلوقات | من البداية إلى النهاية أعلم هدك الله تعالى أن هذا 15 الباب باب جليل القدر في أصل علم الطبيعة وكما جعلت الباب الاول أصلا وقاعدة ليُعَلِّمَ علم الشريعة الذي هو أفضل العلوم كذلك جعلت هذا الباب اصلا وقاعدة في علم الطبيعة فهو ايضا من أجل العلوم وأشرفها فلهذا الباب فائدتان 68 إحداهما التنبيه على قدرة الله تعالى وعظمته وبديع صنعته ورفيع حكمته الدالة على حقيقة معرفته والثانية فيها اصول 69 تبتى 70 عليها باقى ابواب الكتاب لأنى جعلت باقىه كلة في علم الطبيعة فاودعت فيه علوما جليلة فاحرص على ذلك لتفوز 71 بالمطلب الاسنى وتطلع على القصد والغرض مما أوردنا فاقول والله الموفق للصواب أعلم ان الله تعالى عما كان قبل الاكوان والازمان قديم 72 في ازيلته ليس معه في الوجود شيء إلا هو أوجبت حكمته من غير وجوب عليه أن خلق المخلوقات ليدلهم على معرفته باظهار بديع صنعته لقوله تعالى وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ 73 أى يعرفونى يوحدونى قال | تعالى كُنْتُ كَنَزْرًا لَمْ 16 أُعْرَفْ فَخَلَقْتُ خَلْقًا فَتَعَرَّفْتُ لَهُمْ فَبِي عَرَفُونِي 74 فاوّل ما خلق الله نور 75 من نور وجهه الكريم معتدل 76 لا يوصف بحركة ولا بسكون وهو لا 77 حرارة ولا برودة ولا رطوبة ولا يبوسة ولا ذكر ولا انثى بل جعله أصلا وسيدا لجميع المخلوقات وهيو لا جامعا لجميع الموجودات أودعها الله

68 فهذا الباب فائدتين

69 اصولا

71 لتفوز

70 تبتى

72 قديما

73 Zāriyât Sûresi (sûre 51), âyet 56. Yazmada bu son kelime yanlış olarak olarak ليعبدونى şeklinde yazılmıştır.

74 Not 53'e bakınız.

75 نوراً

77 ولا

76 معتدل

فيه جميعا لقوله تعالى كن فكان ذلك النور موجودا بعد العدم ثم كانت جميع الاشياء مُودَعَةً فيه بالعلم فهي فيه موجودةٌ بالقوةٍ مستعدةٌ للخروج إلى الفعلِ بتدبيره الكوني وهذا النور هو نور⁷⁸ العقل الكامل الذي هو نور سيدنا محمد صلى الله عليه وسلم الذي نشأت عنه جميعُ الانوار وجميع العقول المتفاضلات وجميع المخلوقات للحديث الصحيح الذي رواه جابرُ بن عبد الله رضى الله عنه قال سَأَلَ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم عن اول شيء خلقه الله تعالى قال هو نور نبيك يا جابر وحين خلقه خلق⁷⁹ معه كلَّ خير وأودع فيه كل شيءٍ⁸⁰ وهو حديث طويل ساق فيه ذكرَ جميع المخلوقات إلى مولده صلى الله عليه وسلم وعليه بَنِيَتْ كلامي هذا في جميع هذا الباب وَلَخَصَّصْتُ فيه اشياءَ مَنْتَخِبَةً تناولتها من العلوم الطبيعية التي وضعها علماء هذا الفن وذلك بعد النظر في مراعاة⁸¹ عين الحقيقة الجامعة لصور الحقائق وقد اجمع العلماءُ أنَّ أول شيءٍ خلقه الله تعالى هو نور العقل فقال له أقبِلْ فَأَقْبِلَ ثم قال له أَدْبِرْ فَأَدْبَرَ فقال وعزتي وجلالي

⁷⁸ النور

⁷⁹ وخلق

⁸⁰ Bu hadis de meşhur hadis koleksiyonlarına alınmamıştır. 'Aclûnî'de ise bu hususta aşağıdaki metinle karşılaşılmaktadır :

رواه عبدالرزاق بسنده عن جابر بن عبدالله بلفظ قال قلت يا رسول الله باي انت وامى اخبرنى عن اول شيء خلقه الله قبل الاشياء قال يا جابر ان الله تعالى خلق قبل الاشياء نور نبيك من نوره فجعل ذلك النور يدور بالقدرة حيث شاء الله ولم يكن في ذلك الوقت لوح ولا قلم ولا جنة ولا نار ولا ملك ولا سماء ولا ارض ولا شمس ولا قمر ولا جنى ولا انس فلما أراد الله ان يخلق الخلق قسم ذلك النور اربعة اجزاء فخلق من الجزء الاول القلم ومن الثانى اللوح ومن الثالث العرش ثم قسم الجزء الرابع اربعة اجزاء فخلق من الجزء الاول حلة العرش ومن الثانى الكرسي ومن الثالث باقى الملائكة ثم قسم الجزء الرابع اربعة اجزاء فخلق من الاول السموات ومن الثانى الارضين ومن الثالث الجنة والنار ثم قسم الرابع اربعة اجزاء فخلق من الاول نور ابصار المؤمنين ومن الثانى نور قلوبهم وهى المعرفة بالله ومن الثالث نور انهم وهو التوحيد لا اله الا الله محمد رسول الله

(İsmail ibn Muhammed el 'Aclûnî, *Keşf el khafâ ve müzil el ilbâs 'ammâ istehera min el ehâdith 'alâ elsine el nâs*, Mısır 1351 H., cilt 1, sa. 265 - 66.)

⁸¹ مراعات

لأَرْكَبَنَّكَ فِي أَحَبِّ الْخَلْقِ إِلَيَّ⁸² فكان ذلك عقل النبي صلى الله عليه وسلم فأقبله إستمداده العلم من الله تعالى وإدباره إمداده الخلق بالعلم والمعرفة وهو صلى الله عليه وسلم أكمل الناس عقلا واعلمهم فضلا وأرجحهم حلما واعرفهم حكمة وعلما وهذا النور هو الذى يسمى⁸³ به يقال فيه كان الله عزوجل قبل العرش على جوهرة أو درة ونحو ذلك فانما يعنون هذا النور حين خلقه الله تعالى خلق معه روح نور الامر الذى هو اصل جميع الارواح وعنه مصدرها وإليه يؤل أمرها وأمره إلى الله إذ هو لوح أمره وإرادته لتعلم حكمه⁸⁴ وقدرته فيضع فيه ما شاء من بديع | حكمه واختراع مشيئته ليظهر علم غيبه إلى عالم شهادته بواسطة¹⁸ روح الامر وهاهنا مصدره ولما خلق الله تبارك وتعالى ذلك النور فاقامه في مقام القرب فكث يعبد الله سبحانه وتعالى إثني عشر ألف سنة في مكان الاعتدال الكوني⁸⁵ الذى هو قدرة الله تعالى لظهور النتيجة منه وخروج اول المخلوقات قال له كن فانفلق نصفين أعلى وأسفل فصار إلى طرفين ووسط فأما الوسط فصار نورا معتدلا إذ أصله من الاعتدال الكوني الذى هو قدرة الله تعالى وعله العلل المعتدلات في جميع المخلوقات قوله من الوسط⁸⁶ فخلق الله منه⁸⁷ نور العقل الالهامى الذى هو اصل العقول الالهاميات المتفاضلات في المخلوقات وحين خلقه خلق معه الروح الامين

⁸² Not 20 ye bakınız. Bu hadisin sonu yazmada الخلق اليـ شكلinde yazılmıştır. Bu hadisin yukarıdaki metni ile buradaki metni arasında küçük de olsa bir fark bulunması dikkati çekiyor.

⁸³ تسمى

⁸⁴ حكمه

⁸⁵ الكون

⁸⁶ Bu ibâreden çıkan mânaya göre, müellif tarafından zabt olunan şekli ile, yukarıda verilen (not 80) hadiste "Vasat" kelimesinin geçtiği anlaşılmaktadır. Fakat not 80 de verilen metinde "Vasat" kelimesinin bulunmadığı görülmüştür.

⁸⁷ منها

ومن هنا مهبطه⁸⁸ ثم خلق معه نورَ الحياة الذي هو أصلُ لجميع الأرواح المحركات للأشياء واما الطرف الاعلى فصار نورا شعشعانيا كلُّهُ حركةٌ لأنَّ أصله من الحركة الكونية التي هي قدرة الله تعالى وعلّة العلة المتحركات في جميع المخلوقات فتولدت منه طبيعة الحرارة المذكورة الفاعلة التي هي أصل الطبائع الفاعلات | ثم خلق الله منه روحَ القدسِ الطاهرَ ومن هاهنا مهبطه⁸⁹ ثم خلق معه الروحَ النفسانيّ الذي هو أصل لجميع الانفس الحساسة الشهوانية المتحركة بالفعال والارادات الالهامية الصادرة عن الارادة الربانية ثم خلق من هذا النور العلوي العرشَ وحمَلتَهُ والنارَ وقلمَ النورِ وأما الطرف الاسفلُ فصار ظلمةً كلُّهُ باردٌ ساكنا لأنَّ أصله من السكون الكوني الذي هو قدرة الله تعالى وعلّة العلة الساكنات فتولدت منه طبيعة البرودة المنشأة المنفعلة فكانت اصلا لجميع الاجسام المنفعلات ثم خلق الله من ذلك الكرسيَّ وخزنتَهُ والجنةَ واللوحَ المحفوظَ فإذا سمِعَتْ بذكرِ ضدين يقال فيهما أولٌ ما خلق الله تعالى الجنةَ والنارَ أو الباردَ والحرَّ أو الحركةَ والسكونَ او القلمَ واللوحَ فإنما يَعْنُونَ هذينِ الطرفينِ اعني الاعلى والاسفلَ المنفرقين من الوسط كما ذكرنا ثم مكثت هذه الانوار تعبد الله تعالى في مقام الخوف اثني عشر ألف سنة فلما أراد الله تعالى ظهورَ النتيجة منها أدار الطرف الاعلى على الاسفل بسر ما أودعَ فيه من الحرارة الحركة الفاعلة فامتزجا بالمزاوجة في مكان الاعتدال وانطبق الاعلى بالاسفل فكتب القلمُ في اللوح المحفوظ ما كان وما هو كائنٌ⁹⁰ | إلى يوم القيامة وذلك لقوله تعالى في علم الله⁹¹ كن فلما وقع المزاج في طبيعة الحرارة وطبيعة البرودة

محيطه⁸⁸مهبط⁸⁹كائني⁹⁰

91 yazılması lüzumsuz bir tekrar gibi görünüyorsa da, ibâre burada aynen muhafaza edilmiştir.

تولدت طبيعةُ اليبوسة من الحرارة والرطوبةُ من البرودة فكانت أربعَ طبائعَ مختلفاتٍ ممتزجاتٍ في مزاج واحد وهو أول المزاجات الطبيعية وهو اصلٌ لجميع المخلوقات العلويات والسفليات فخلق الله منه الحدودَ والجهاتِ والعقولَ الالهامياتِ والارواحَ الحيوانياتِ والانفُسَ الشهبوانياتِ لاجتماعِ الطبائعِ الروحانياتِ المفرداتِ فيه ومن هاهنا يعرف قولهم⁸² خلق الله الارواحَ قبل الاجسامِ بكذا وكذا⁸³ عام⁸⁴ وهذا المزاج هو الذي قال الله تعالى فيه أولم يرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا⁸⁵ الآية قال ابنُ عباسٍ رضي الله عنه الرتقُ هو السد فكث ايضاً بعد الله تعالى في مقام الرجاء اثني عشر ألف سنة فلما أراد الله ظهورَ النتيجة منه⁸⁶ قال له كن فانفلق ايضاً إلى اعلى وأسفلَ ووسط فأما الوسطُ فتولدتُ منه طبيعةُ الاعتدالِ الوسطى⁸⁷ فبقيت فيه العقولُ الالهامياتُ وأما الاعلى فصعدت فيه الحرارةُ والرطوبةُ بالارواحِ والانفس فتولدتُ من ذلك طبيعةُ الحياةِ الفاعلةُ بما أودع الله تعالى فيها من السر المحي لكل شيءٍ فخلق الله | من ذلك الفلكَ الاعلى الذي هو السمواتُ²¹

⁸² Burada iktibas olunan söz bir hadis olduğuna göre, yerine yerine denmesi daha tabii olurdu. Belki de هم ile burada râvilerle işaret edilmektedir.

⁸³ بكذاكذا

⁸⁴ Bu söze de başlıca hadis koleksiyonlarında rastlanmıyor. Yalnız 'Aclûnî bu hususta aşağıdaki tafsilâtı veriyor :

اختلفوا هل الارواح خلقت قبل الاجساد ام معها والراجح الاول بل ادعى فيه ابن حزم الاجماع واستدل بحديث ضعيف جدا ولفظه ان الله تعالى خلق الارواح قبل الاجساد بالقي عام لما تعارف منها اثنان وما تناكر منها اختلف وقيل خلقت مع الاجساد . . . وقال ابن حجر المكي في فتاواه الحديثية ما روى عن ابن عباس ان الله خلق الارواح قبل الاجساد باربعة آلاف سنة وخلق الارزاق قبل الارواح باربعة آلاف سنة لاصل له وايضا خبر خلق الله الارواح قبل الاجساد بالقي عام ضعيف جدا ولا يعول عليه . . .

('Aclûnî, adı geçen eser, cilt 1. sa. 112 - 113.)

⁸⁵ يرى

⁸⁶ Enbiyâ Sûresi (sûre 21), âyet 31.

⁸⁷ منها

⁸⁸ الواسطى

السبعُ فكانت أصلا للعالم العلويات كما ثمن الملاة والكواكب المضيئات وأما الاسفلُ فهبط مع البرد واليبس فتولدت من ذلك طبيعة الموت المفعولة فخلق الله منها الفلكَ الأسفلَ الذى هو الارضين⁹⁹ السبع فكانت أصلا للعالم السفليات من المعادن والنباتات والحيوانات ثم خلق الله من الارضين¹⁰⁰ طبيعة آدمَ ابا البشر صلى الله عليه وسلم من جميع جواهر الارض أحمرها وأصفرها وأبيضها وأسودها وصلبها ورخوها بقبضة قبضها بيد قدرته من جميعها ليكون سببا لانواعٍ مماثلة¹⁰¹ وهذا الافتراق بين الاعلى والاسفل جعله سببا لحياة الاجسام السفليات الاموات بما ينزل عليها من أرواحها العلويات التى صعدت منها إلى الفلك الاعلى وهو معنى قوله تعالى ففتقناهما قال ابن عباس رضى الله عنهما ففتقنا السماء بالمطر والارض بالنبات ولما كان الفلك جامداً لا حركة له إلا بذوات الكواكب والعناصر معه وصارت الطبايع مفترقة¹⁰² وقد جمعت الارواحُ والانفس وطبيعة الحياة في¹⁰³ الاعلى وبقية الاجسام الاموات وطبيعة البرد واليبس في الاسفل وصارت¹⁰⁴ الاجسام مفترقة إلى أرواحها التى صعدت عنها بمراد الله سبحانه وتعالى حياتها لظهور النتيجة منها فادار الفلك الاعلى على الاسفل دورة ثانية بقوله كن فازدوجت الطبايعُ وامتزجت امتزاجا ثانيا في موضع الاعتدال فتولدت منها العناصر المركباتُ فحصل من مزاج الحرارة مع اليبوسة عنصرُ النار فخلق الله تعالى منه الشمسَ والجن والشياطين والحرارة الغريزية التى تحركتُ الارواحَ في مواطن الاجسام فترك الله تعالى الشمس في السماء الرابعة في وسط الفلك ليكون بها حياة العالم العلوى

22

الارضين⁹⁹مماثلة¹⁰¹الحياة الاعلى¹⁰³الارضين¹⁰⁰مفترقة قد¹⁰²و صارة¹⁰⁴

والسفلى وضياءُ العالم أجمع ثم أسكن الله تعالى الجنَّ والشياطينَ في اطراف الارض وأسكن الحرارة الغريزية في قلب آدم عليه السلام وذلك ان الله تعالى أولُ ما كَوَّنَ منه القلبُ والقلبُ باردٌ يابسٌ ساكن ميت فأدرج فيه روح الحياة المحركة للجسم فحرك¹⁰⁶ منه الساكنَ ولم يسر بجمرة تفعل في البارد فخلق الحرارة الغريزية كذلك وأدرجها في بطون الروح فسار¹⁰⁶ بها في جميع سائر البدن فَحَيَّيَ من موته بالروح الحيوانية وسخن من برده بالحرارة الغريزية فكان سببا لحياته وإنعاشِهِ بعد السكون دائما طول حياته فن أجل ذلك جعل الله القلبَ بيتَ الحياة ومبدأ الحركات ومصدرَ الارادات الربانيات فهو سلطان البدن كله أجمع اكونه خَلَقَهُ أولا ولصدور هذه الحرارة والحركات الطبيعية منه فنه مبدأها وأليه يُؤلُّ أمرُها في جميع حياته ومنه خروجُها عند مماته فتولد من هذا المزاج الحار في جسم آدم خَلِطَ الصفراءِ الحارُّ اليابسُ | فخلق الله منه المعدة بيتا للصفراء²³ وجعلها أمام القلب تجذبُه بقوة هاضمة للغذاء الذي هو به قوامُ بدنه ليكون سببا لحياته ومادة¹⁰⁷ لحفظ بدنه مدة عمرِهِ والله اعلم ثم حصل من مزاج الحرارة مع الرطوبة عنصرُ الهواء فخلق الله تعالى منه ملائكة السموات السبعِ ورتبها فيها وأوحى في كل سماءٍ امرها فتولد من هذا المزاج في آدم عليه السلام خَلِطَ الدم فخلق الله تعالى منه الكبدَ بيتا للدم وجعلها عن يمين القلب تخدمُه بقوة غاذية¹⁰⁸ للبدن مولدة للدم من ذلك الغذاء ليكون سببا لنمو جسمه ومادة لقوام بدنه ودوام حياته مدة عمرِهِ ثم حصل من مزاج البرد مع الرطوبة عنصرُ الماء فخلق الله منه القمر

فجرمة¹⁰⁵مادته¹⁰⁷فسارت¹⁰⁶عادية¹⁰⁸

والكواكب فركب الله زحل في السماء السابعة والمشتري في السماء السادسة وهكذا إلى آخر الكواكب فجعل الله تعالى ذلك زينة لها ورجوماً للشياطين عنها لحفظها وهداية للعالمين ثم نبه على ذلك بقوله تعالى وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ¹⁰⁹ وقوله تعالى وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ¹¹⁰ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا¹¹¹ الآية ثم اودع الله الطبيعة الفاعلة في الكواكب السيارة في الفلك الاعلى من السعد والنحس وما يجرى فيه بالخير والشر على ما يتابعها من العوالم السفليات في الفلك الاسفل عند التدبير باذن اللطيف الخبير وفي الارزاق ما ينزل به المطر²⁴ فيكون حياة الارض وما فيها ثم نبه على ذلك بقوله وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ¹¹² وأقسم بنفسه إِنَّ ذَلِكَ لَحَقٌّ فَقَالَ فَوَرَبَّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَمَا¹¹³ أَنْتُمْ تَنْطِقُونَ¹¹⁴ ثم تولد من هذا المزاج البارد الرطب خلط البلغم فخلق الله تعالى منه في آدم عليه السلام الرثة بيتا للبلغم وجعلها على يسار القلب تخدمه بقوة ماسكة لروح الحياة باستنشاق الهواء الذي يصل من الرثة إلى القلب فيتنفس من فرط¹¹⁴ الحرارة الغريزية ثم خلق تعالى ايضا من هذا المزاج الدماغ وجعله بيتا للحس والحركة النفسانية ثم ادرج النفس الحساسة فيه لتعين الروح بالحس والحركة واتصال ذلك بسائر البدن مدة عمر الانسان ثم حصل من البرد مع اليبس عنصر الارض فخلق الله منه المعادن فهي اول المركبات

¹⁰⁹ Mülk Sûresi (sûre 67), âyet 5.

¹¹⁰ بكم

¹¹¹ İn'âm Sûresi (sûre 6), âyet 97.

¹¹² Zâriyât Sûresi (sûre 51), âyet 22.

¹¹³ Zâriyât Sûresi (sûre 51), âyet 23.

¹¹⁴ فرطاً

الثلاث وخلق ايضا من هذا المزاج البارد اليابس عظام آدم عليه السلام فتولد من ذلك خلطُ السوداءُ في الانسان فخلق الله تعالى منه الطحال بيتا لل السوداء وجعله تحت القلب يخدمه بقوة تدفعُ الخلطَ¹¹⁶ الرديءَ عنه ليكون ذلك حفظا لجسمه ومادةً لبقاء شخصه مدة عمره والله اعلم
